

TANULMÁNYOK
A HAMISÍTATLAN MAGYAR TÖRTÉNETÍRÁS
MEZEJÉRŐL

/ . FÜZET

ISTVÁN NÁDOR

SZEREPE A SZABADSÁGHARCBAŒ ÉS
VILÁGTÖRTÉNELMI JELENTŐSÉGE

ÍRTA :

Dr. KACZIÁNY GÉZA

KIADJA: MAKKAY ZOLTÁN KÖNYVKIADÓ VÁLLALAT
BUDAPEST

Merkantil-nyomda (Havas Ödön) Budapest.

Alanyi előszó.

Hetvenhetedik életévemet átléptem, — benne vagyok a 78-ik évben. Talán még egy-két évem van ez életből, talán már csak hónapjaim, sietnem kell a vég előtt, hogy leadjam tudásom egy részét, mely Hazám XIX-ik századbéli hamisítatlan történelmére vonatkozik, s melyet rajtam kívül így igazságnak megfelelőleg senki sem tud. Intő például áll előttem az európai színvonalban is legnagyobb történetíró, Ballagi Aladár példája, ki megmérhetlen tudása óriási kincseit magával vitte a sírba s adós maradt több oly munkával, melyeket csak ő írhatott volna, meg, de melyek örökre megíratlanul maradnak. Utána már csak a hivatalos fekete-sárga özönvíz következik: agg császármadarak, tudatos történehamisítók, nemzetgyalázók, ifjú akarnokok, kik így jutnak el az egyetemi tanszékekre, hivatalosan megbélyegzett irodalmi szarkák, kurucokból labancokká átvedlettek, kik mindenbe belekotnyeleskednek s regényekben és drámákban s egy hírlap szemetesládájában kicsinyítik le történelmünk nagy alakjait, ugyan csak császári érdekekben.

Újabban dicső szabadságharcunk történetébe kontárkodnak belé ebben teljességgel járatlan katonák, s kiskaliberű hírlapírók, kik azt sem tudják, hogy milyen harciegységek szerepeltek a magyar seregben és az osztrákban. Ezekkel szembeállani hiábavalóság, mert hiszen céljuk a szabadságharc bukását előidéző katonai áruló jóhiszemű glorifikálása. Magának, a szabadságharcnak minden részleteire kiterjedő tanulmányozása több évtized lelkiismeretes munkája; ebbe csak úgy máról-holnapra terjedő tudással beleszólani közönséges nyegleség. Azok közül, kik újabban hozzászóltak, csak két szerzőt ismerek mint alaposabb tanulmányozókat: egyik báró Balás György táborszernagy, ki szabadságharcunk katonai történetét írta meg, a másik pedig Sebess Dénes ny. államtitkár, ki *Két Magyarország* c. művében mélyreható kutatásokról számolt be és ismeretlen új forrásokat fedezett fel. Azonban e két kiváló férfiú is jóval túl van életkora derekán s az új nemzedék a belső táborhoz csatlakozott. Ezért kell nekem, a sírját már félig megásott vén Toldinak nemzetünk szeplőtlen címeréért síkraszállanom s nagy irodalmi hagyatékomnak múlt századbéli magyar történelmére vonatkozó számos dolgotomat lehetőleg még életemben megjelentetni. Vegye az Olvasóközönség e megcáfolhatlan adatokat ítéljen köztem és amazok között.

Budapest, 1933. január 31.

Dr. Kacziány Géza.

Tárgyi előszó.

A világszabadság sorsa 1848-ban és 1849-ben Magyarországon dőlt el. Ha a világszabadság nagy évében, midőn Franciaországtól kezdve hazánkig egész Közép-Európa lángba borult, Magyarország teljes felkészültséggel léphet a sorompóba s nemcsak saját határait védelmezheti meg a kilenc oldalról betörni készülő ellenség elől, de kellő ereje van arra is, hogy a felbujtott nemzetiségeket letörje, s a szentesített törvények tiszteletére rászorítsa, átvihette volna a harcteret Ausztriába, hol meggátolja a novemberi hóhérlásokat és Lombardiába, hol kezét nyújthat az olasz szabadságharcosoknak, Európa sorsa a világszabadság javára dőlt volna el. E felkészültséget hiúsította meg a, politikai áruló, ki árulásával és esküldözéseivel ringatta csalódásba a benne vakon bízó nemzetet. A magyar alkotmány megsemmisítésére irányuló merényletek felkészületlenül találták a mindig a törvény alapján álló és a királyi szentesítésben bízó magyarságot, mely még akkor is paragrafusokkal akart védekezni, mikor már ágyúkkal és puskákkal lődöztek rá. Mikor a politikai hitszegés elérte célját: Magyarország megfelelő fegyveres erő és törvényes kormány nélkül állott, kitéve egy aljas rablóbanda önkényének, melyet végül is csak a felgerjedt népharag tudott átűzni a szomszédos ellenséges területre.

Az 1849. évben már mindenütt elcsendesültek a vérbe fojtott szabadságmozgalmak. Márciusban még Carlo Alberto szard király hebehurgyán felmondja a fegyverszünetet is öt napi rövid hadjárat után mint koronáját vesztett fejedelem bujdosik el s trónralépett fia kénytelen egy megalázó beket fogadni el, hogy valamit megmentsen ta megmenthetéből. Májusban Drezdában tör ki pár napig tartó utcai harc, melynek a porosz szuronyok vetnek véget. Mindenütt kényszerbéke van, egyedül Magyarország harcol még saját szabadságáért:

*Európa csendes, újra csendes
Elzúgtak forradalmi . . .
Szégyen reá! lecsendesült és
Szabadságát nem vívta ki.*

*Magára hagyták, egymagára
A gyáva népek a magyart;
Lánc csörög minden kézen, csupán a
Magyar kezében cseng a kard.*

Ha a Görgey árulása május elsején el nem kezdődik, hanem április 29-iki kiáltványa szerint a hitszegő dinasztia ellen megy β a szétszórt futó osztrák sereg után iramodva, elfoglalja, Bécset, mely nyitva állott előtte s lángalobbantja a novemberi hóhér-munka miatt még mindig lappangó tüzet s továbbmenve Ausztriából kiveri a hitszegő dinasztiát, Németországban újra föllángol az elfojtott népdüh s egymás után kergetik el az apró zsarnokokat s húsz évvel előbb jön létre az egységes Németország s Franciaországban sem sikerül a Humbold megszökött gonosztevő 1851 dec. 2-iki államszínije. Ilyen óriási fontosságú lett volna a világszabadság ügyére nézve a magyar szabadságharc sikere, melyet három áruló együttes munkája hiúsított meg: a politikai, a pénzügyi és a katonai árulóé.

E három egyén közül egyik sem volt magyar. Kettő Magyarországon született, egy Csehországban. Az egyiknek hazája a császári ház volt, midőn választania kellett ez utóbbi s a hazájának mondott Magyarország között, habozás nélkül állott amához és fordult Magyarország ellen, melyhez az ország színe előtt letett szent esküje és 300.000 frt évi fizetése kötötte volna. A katonai áruló, ki szintén Magyarországon született, maga vallja be egyik levelében, hogy neki volta-képen soha sem volt hazája, (lásd: Görgei a száműzetésben c. mű 59. lapját) ennél fogva nem árulhatta el azt, ami nem volt, lévén saját bevallása szerint hazátlan, sehonnai. Végül ami a pénzügyi árulót illeti, azt csak a nagy fizetés és a két letett eskü kötötte volna Magyarországhoz, de hiányzott belőle a briganti-becsület is, hogy annak szolgáljon, aki őt busásan megfizeti. Ez utóbbinak sötét, hitvány jellemét és ámtásainak szakadatlan láncolatát megvilágítja saját vallomásai alapján Duschek Ferenc árulása c. művem, e tanulmány sorozatban.

A jelen füzetben röviden egybe van foglalva Magyarország politikai története 1848 elejétől, István nádor megszokáséig. Megdönthetlen, megcáfolhatlan adatok, melyek: valódiságához szó nem fér.

A történelem aktái végleg lezárultak az 1848-iki világorradalom egyik nevezetes szereplője fölött 1867 febr. 18-án,, midőn egy ragyogónak ígérkezetté közepén kettészelt élet véget ért. A fényes születésű nagyúr, ki egy benne vakon bízó nemzet egész szívét bírta, ki e nemzethez szent esküjével és polgári becsületével volt kötve, a válságos percekben megszegte esküjét, visszaélt a nemzet bizalmával s azt ezáltal végtelen szenvedésekbe és nyomorba, taszította. Kettős minőségében, mint az osztrák császári ház tagja s a magyar nemzet királyi helytartója,- kétszínű szerepet játszik azon perctől kezdve, midőn Európában megindulnak a szabadságmozgalomnak, nem mervén a nemzet oldalára állani, de annyi erkölcsi bátorsággal sem bírt, hogy idejében állott volna félre, ha meggyőződése az volt, hogy a nemzetnek nincs igaza, hanem ellenségeinek. Esküje kötötte őt a magyar alkotmányihoz s annak félredobását javasolja akkor, mikor abban a balhitben van, hogy a régi alkotmányellenes rendszer elbukása a császári ház érdekeit veszélyezteti, holott ő inkább, sőt csaknem kizárólag császári családtag. Magyarország e ténnyel számolt volna, ha tudja, hogy ezt kell hinnie, — mintahogy pl. Lajos főhercegtől, a megcsontosult feketesárga főhercegtől senki sem várt magyar érzelmet, vagy magyar rokonszenvet. István azonban Magyarországot vallotta mindig hazájának s azt hangoztatta, hogy addig éljen, míg a magyar hazának él. A nemzet szívesen tette volna az ő fejére Szent István koronáját, mert azt hitte, hogy beszéde őszinte. Senki nem tudta, hogy ez tudatos ámitás s még Magyarországból szökve, távozása előtt három nappal az ő kezébe tette le sorsát s csak akkor ocsúdott fel csalódásából, mikor az árulásnak kétségtelen bizonyossága jutott illetékes kezekbe s ezek útján a csalódott nemzet tudomására. Ekkor kivetette szívéből a bálványozásig szeretett nádort és többé nem volt emlékezés róla, Meghalt a nemzet számára, előbb, mint fizikai halála elérte volna. Nem is jött többé Magyarországba, csak halva.

A magyar történetírás nem foglalkozott vele tüzetesen. A forradalom eseményeinek elbeszélésében megemlítik viselt dolgait, de összefüggő előadása végzetes szereplésének nincs. E mulasztást pótolni van hivatva a jelen tanulmány, mely aa ebben foglalt új adatokon kívül a már ismerteket csoportosítja, úgy, hogy abból István szereplése domborodjék ki.

Szereplését azonban ezekből is megismerhetjük s elfogulatlanul ítéletünk működése felett.

István (Ferenc Victor), ausztriai főherceg, magyar királyi herceg, a Habsburg-Lothringeni ház tagja, József nádornak és az anhalt-bernbург-scbaumburgi herceg, Viktor Károly Frigyes leányának, Hermine hercegnőnek gyermeke volt, József nádor második nejét, Hermine hercegasszonyt 1815 aug. 30-án vette nőül. 1817 szeptember 14-én a nádorné a budai királyi lakban két ikergyermeknek adott életet Hermine hercegnőnek és István hercegnek, egyúttal két gyermeke életéért a magáét is odaadván.

Ismeretes dolog, mily patriarchálisán nevelte József nádor a maga gyermekeit. Távól a császárváros szigorú udvari etikettjétől, parasztgyerekek és gazdasági alkalmazottak gyermekei között dulakodta át első ifjúságát Palatinus Pista és sok adoma mesél arról, mennyiszer mérkőzött meg a vele egykorú gatyás legénykéekkel a főherceg-gyermek, néha belapított orral és beütött fejjel kerülván az alcsúti kastélyba haza, összesen csak arra lévén gondja, hogy az öreg nádor észre ne vegye a szenvedett vereséget. Ilyenkor ikernővérenek és egyetlen bizalmasának gyermeki szívébe önté ki apró keserveit, melyeket époly hamar elfelejtett, mint ahogy szerezte. Nővérehez, Herminehez csodás szeretettel ragaszkodott s annak 1842-ben bekövetkezett haláláig az egyetlen igazi bizalmasa ő volt. Már gyermekkorában szenvedélyesen szerette a természettudományokat, különösen az ásványtant és növénytant, mely utóbbira hajlamát édesatyjától, az öreg nádortól örökölte. Ásványgyűjteményt szerzett gyermekkorában s ezt férfi korában olymódon gyarapítá, hogy az jelenleg is (mint a schauburgi herceg tulajdona, ki István nádor anyai jószágának örököse lón) Németország leggazdagabb ásványgyűjteményei közé tartozik.

Katonai neveltetését gróf Clamon tábornok, Ferdinánd király főhadsegéde vezette. Kívüle a legjelesebb tanárok oktatták a nagy tehetségűnek ígérkező ifjút, kinek erőteljes, nyulánk termete, széles homloka, keskenymetszésű sötét szemei, széphajlású orra és kis szája valóságos férfiszépséget ígértek. Hamar sarjadzott bajusza később ugyancsak hatalmas huszár-bajusszá vált, modorán, az udvari nevelés dacára is, érezhető volt az egyszerű néppel gyermekkorában folytatott sűrű érintkezés, az igazi urat finom kezei és remek kézírata is elárulták, mindig korrekt fellépésén kívül. Természetes tehetségein kívül a nevelés hamar nyitott utat lelkébe a magasabb műveltségnek s igen korán tanult meg öt nyelvet, melyeken csaknem

egyenlő folyékonyssággal írt és beszélt: magyarul, németül, latinul, franciául és olaszul; ezenkívül jó vívó és kitűnő lovas volt. Mint magyar főúr, e tulajdonságok nélkül nem is érvényesülhetett volna.

Huszonkét éves korában, 1839-ben Bécsbe rendelte őt a családi tanács, hogy az államügyek kezelésében gyakorlatra tegyen szert. Az akkor még fennállott államtanács., magyar és erdélyi kancellária ülésein, az alsóausztriai politikai főhatóság s az udvari kamara ügykezelésébe bevezettetett, ezenkívül az egyetem, a nevezetesebb gyűjtemények és műintézetek szorgalmas látogatója volt. Hogy a daliás főherceg néhány szerelmi viszonyon is átesett ez időben, erről is van elegendő bizonyosság életiratában. Korának szokása szerint szorgalmasan vezetett naplót életének minden eseményéről; e napló alapján ismerjük a főherceg évekre terjedő tanulmányútja, eredményeit. Sok minden későbbi esemény kulcsát is megtalálhatnók ez őszinte naplójegyzetekben, melyek jelenleg valószínűleg József főherceg birtokában vannak.

Két év telt el Bécsben s ezután 1841 július 1-én megkezdte a főherceg az akkor szokásos európai körutát; eleinte Prágában időzött, majd Lombardiába utazott s a felsőolaszországi udvarokat látogatta meg. Parmában, Modenában, Firenzében és Turinban mindenütt rokoncsaládok ültek a királyi és hercegi trónokon, Lombardia alkirálya Rainer főherceg pedig nagybátyja volt. Ép ez időre esett Rainer leányának esküvője a szárd trónörökösrel, Vidor Emánuellel s István főhercegnek kellemetlenül tűnt föl a szokatlanul hideg fogadtatás, melyben az olaszok őt, a tedescii-t részesíték. A magyarság szeretete után a gyűlölködő olaszok hidegsége meglepte őt. De ennek okát még nem tudta, Hamar megvizsgáztalódott azonban a képzőművészet remekein, melyeknek ideje jórésztét szentelte. Különösen bő alkalma, nyílt erre Firenzében, ahol úgy a római festőiskolát, mint a firenzeit, velenceit, bolognait, mint a lombardiaiit (s ebben a főherceg kedvencét (Correggiot) tanulmányozhatta s észleleteit úgy ezekről, mint a külföldi festőiskolákról bő jegyzetekben őrizte meg naplója. Lombardiai utazásában különös figyelmet fordított a várnégyszög katonai helyzetére s a sok vértől áztatott lerep hadászati sajtáságaira, egyúttal mindenütt gazdagítá a schauburgi kastélyban levő ásványgyűjteményt is. Majd Tirolon keresztül Würtembergbe tért a tanulmányozó főherceg, azután a schaffhauseni vizesést tekinté meg, majd Alán keresztül Innichenbe tért, hol az ottani templomban a zárda perjele egy csudálatos ereklyét mutatott meg neki: azt a bádoglábost, melyben Szűz Mária a gyermek Jézus számára pépet főzött. A főherceg azonban épúgy nem épült e lábos látásán, mint a Velencében mutogatott kis üvegcsén, melyben

a Szent Szűz teje volt (Látható. A körutat Trieszten át fejezte be a főherceg s az 1842-ik év novemberében ismét Bécsbe érkezett. Tapasztalatait emlékiratokba és egyéb írásbeli dolgozatokba foglalta s azokat részint a császár, részint a miniszterek elé terjeszté, hogy a tartományokban észlelt sok mindenféle baj megváltoztatását, esetleg megszüntetését harcolja ki azok útján, fáradozása azonban hiábavaló volt. A császár, V. Ferdinánd gyöngefejű volt arra, hatalmas minisztere, herceg Metternich sokkal hiúbb és saját rendszerébe szerelmesebb, hogysen azon bármi kifogásolhatót is talált volna s így minden maradt a régiben.

Az 1843. évben érdekes házassági tervet kovácsoltak az orosz udvarnál, s ezt a magyar rendek köréből kiszivárgott, hír hiúsította meg. Arról volt szó, hogy Miklós cár leányát, Olga nagyhercegnőt vegye nőül István főherceg, azonban az 1843-iki...nevezetes országgyűlés, tagjaitól megtudta Metternich, hogy egy orosz hercegnővel kötendő házassága esetén István főherceg nem számíthat a nádorrá választásra s ezért a házassági tervet elejtek s Olga nagyhercegnő a württembergi trónörökös nejévé lett. Ez adatot megerősíteni, vagy megcáfolni nincs módomban, azonban alig hihetem, hogy a terv a magyar rendeknek az orosz nagyhercegnő iránti ellenszenvén szenvedett volna hajótörést, mert hiszen az akkor még élő József nádornak is egyik felesége Pál cárnak: leánya, az) ürömi családi kápolniján eltemetett Mária Pawlowna volt. Kénytelen vagyok tehát István életírójának adatát elfogadni. A cárt igen fölingerelte a magyar rendek magatartása s ez a körülmény is közbejárt Miklós cár *elhatározására 1849-ben*, midőn az orosz invázióról. szó volt. Neheztelését 1846-ban Istvánnal is éreztette, midőn Csehországban utazván, a főherceg mint cseh királyi helytartó tisztelgett a cárnál. A nagy úr kedvetlenségét igen nehezen tudta elosztatni a főherceg, kit az orosz trónörökös-, a későbbi II. Sándor cár igen megszeretett s még 1864-ben, utolsó találkozásuk alkalmával az összes nagy orosz rendjelek adományozásával tüntetett ki. Ha István főherceg és Olga hercegnő házassága akkor létrejött volna, *ma bizonyára István utódai ülnének a magyar trónon*, a cári após segélyével, az 1848-iki zavaros viszonyok lezajlása után.

II.

Prága utcái 1844 január 16-án fényárban úsztak a kivilágításon kívül óriási fáklyásmenet világítja meg azokat. Szólt e tisztelgés István főhercegnek, ki mint császári helytartó eznap foglalá el új hivatalát a cseh fővárosban. A fáklyásmenet a kormányzói palota elé vonult is a menet soraiból a cseh előkelőség és tekintélyes polgárság nagy küldöttsége vált ki, hogy a nagy elfogadó teremben megjelenvén, őszinte örö-

mét fejezze ki a népszerű főherceg előtt s őt a cseh nemzet határtalan ragaszkodása felől biztosítsa,

A főherceg még 1841-ben utazta be Csehországot s ekkori útja valódi diadalmenet volt. Úgy (megnyerő megjelenése, mint szeretetreméltó, leereszkedő modora által teljesen meghódítja a cseheket s a lakosság öröme teljesen indokolt volt. Még inkább azzá lett, midőn a főherceg mint kormányzó az ország belviszonyaival lassacskán megismerkedvén, tevékenységét teljesen új hivatalának szentelte. Elsősorban az állami hivatalnokok sokszor fölpanaszolt és nagyon is kifogásolható viselkedését iparkodott megváltoztatni, majd a prágai érlelmi viszonyok javításával könnyített, a cseh székváros lakosainak helyzetén, a mértékekkel űzött csalásokat szüntette meg, ugyanakkor jótékony intézeteket létesített államsegéllyel és a gyámolításra szoruló gyermekek védegyeletét mindjárt 1845-ben megalapítja, majd 1846-ban a szemérmes szegények támogatására alakult egyletnek adott államsegélyt s 8000 frtot egy másik hasonló egyletnek), ipari vállalatokat létesített (így az 1845-ben megalakult csehországi gőzmalom részvénytársaság fő védnökségét vállalta el), a kereskedelmi viszonyokon lendített (az osztrák banktól egymillió forint forgótőkével ellátott fióköntézet felállítását eszközölte ki), a prágai zálogházban a kamatláb leszállítását vitte keresztül, a régóta, vajúdó prágai légszesztársulatot megalapítja, az országnak külön nemzeti múzeumot alkotott a gróf Nossitz-féle palota megvásárlásával s a gyűjtemény szakértő gyarapításával s a cseh nemzeti irodalom föllendítésére is hatott.

Hogy országait alaposabban megismerje, most már nem mint turista eszközölt tanulmányi utakat. A hivatali gépezet aprólékos részeibe bepillantást nyervén, sok kisebb-nagyobb wájt gyors intézkedésével megszüntetett. Figyelme a csehországi fürdőkre, mint az ország egyik fő jövedelmi forrására is kiterjedt, meglátogatta Franzensbadot, Karlsbadot és a két fürdő igazgatásában észlelt hiányokat pótolta. Kiváló gondot fordított az országutak és közlekedési eszközök javítására, kormányzata alatt építék ki a prága-drezdai vasutat, adták át a forgalomnak a pisek-tábori új műutat. Személyes megjelenésével véget vetett a Prágában kiütött munkászavargásoknak is enyhíté az 1845-ben kitört nyomort, mely az áradások folytán keletkezett. Élelmiszerek és vetőmag nagytömegű kiosztása által, tetemes, pénzsegéllyel és egyéb támogatással iparkodott jóvátenni azokat a károkat, melyeket a természet elemei okoztak.

Kormányzói tevékenységének teljes méltatása nem tartozik e dolgozat keretébe, az eddig előadottak azonban feltétlenül bizonyítják azt, hogy István főherceg hivatásának magaslatán állott is békés időben a kitűnő kormányzó minden tulaj-

donságával bírt. E működésének azonban egy előrelátható körülmény vetett véget: atyjának, József nádornak 1847 január 13-án bekövetkezett halála, mely neki új tevékenységi kört nyitott meg.

Az elhunyt nádor temetése napján (jan. 18-án) már megkapta István főherceg a magyarországi Sirályi helytartóvá kineveztetést, hivatalait azonban csak an gusztus végén foglalta el, miután a csehországi ügyekeit előtt lebonyolítá s a nyarat, előkészületül az előreláthatólag nehezebb feladatra, Franzensbad-fürdőben tölte el. Az új erőre szüksége volt, mert az adminisztrátori rendszer miatt folyton háborgó Magyarország kormányzása jóval nehezebb feladatnak látszott, mint a békés és akkor még jámbor Csehorszáé.

A főhercegi magyar helytartóvá kineveztetését hosszas tárgyalások előzték meg, ezeknek volt köszönhető, hogy a nádor halála után két nappal már megtörtént István kineveztetése. Már 1842-ben, midőn az agg nádort bélbaja veszélyesen utolérte és egészsége hanyatlani kezdett, elhatározott dolog volt, hogy István lesz utóda s ebbe az akkori államminisztérium, mint a várható legkisebb rosszba egyezett bele, miután a főherceg szabadelvű politikus hírében állott. Az erre vonatkozó tanácskozásokban János főherceg vitte a vezérszerepet, ki Istvánnak a magyar alkirályi címet is meg akarta adni a, nádori méltóságon kívül, civillistáját 400.000 frtra emeltetni, hogy a gazdag magyar mágnások között rangjához illő fényt vihessen. Ezzel szemben azonban kötelességévé tétetett volna, hogy az agg atya által elég eréllyel keresztül nem vihetett központosítást fiatal erővel hajtsa keresztül. Égetően sürgőssé az alkudozások és megállapodások az agg nádor halálával váltak s egyrészt ezért sem foglalhatta el az új királyi helytartó állását Magyar országon, mert a követendő politikai elvek iránt Metternich herceggé] még teljes megállapodásra nem juthatott. Forrásmunkánk, (melyet e rész megvilágítására követünk), a főherceg egyik bizalmasának följegyzéseit használja föl ez alkudozások természetének jelzésére. Itt Metternich herceg egyik emlékiratáról van szó, melyet a főkancellár Magyarország állapotairól fogalmazott s a főhercegnek Metternichhez intézett emlékiratáról. A két államférfi álláspontját a főherceg életírója, Anders József altábornagy a bizalmi férfiú hivatkozott föl jegyzéseiben) pontosan kimutatja.

1847 január 13-án délután István főherceg előttem a csak pár pillanattal ezelőtt befejezett emlékiratát Metternich herceghez olvasta föl. Lényegét a következőkben foglalhatom össze: A főherceg emlékezteti a főkancellárt azon kijelentésére, hogy József nádor kimúlása esetére. Magyarország nádorsága valószínűleg ő reá szálland s e kijelentést alapul vevén, azon szükségesség feltüntetésére tér át, hogy Magyar-

ország leendő kormányzója szélesebb körű eszközökkel láttasák el, mint amelyekkel elhunyt atyja rendelkezett. Midőn ez 1796-ban nádorrá lön, a neki átadott hivatali hatalom részint a kormány tekintélyének és hatalmának, részint saját méltóságának biztosításaira elegendő volt; e félszázad alatt azonban mindenféle viszony annyira megváltozott Magyarországon hogy az utóbbi években atyjának hosszú kormányzása alatt szerzett tekintélye, a honi törvények és közállapotoknak pontos ismerete¹, az országban levő legtekintélyesebb és legbefolyosabb családok két nemzedéken keresztül átalakult viszonyai s az agg nádornak az évek s a kormányzás gondjaiban megfehéredett haja, mely még a leghevesebb ellenzőnek is tiszteletét parancsolt, nem mindig voltak elegendők arra, hogy a kormány szándékait érvényesítsék s tekintélyét fenntartsák és érzékeny támadások ellen megvédelmezzék. E viszonyoknak nyílt és világos megmagyarázása után a főherceg az ezekből eredő következtetésekre tér át, melyekhez mint a kormányzói állás átvételének elengedhetetlen feltételekhez ragaszkodnia kell és pedig:

1. Királyi helytartóvá vagy alkirályvá kinevezetés oly teljhatalommal, amelyet a jelen pillanat megkövetel, miután a nádor hivatali állása az ennek e törvényben biztosított hatáskörrel nem bír elegendő hatalommal.

2. Azon esetben, ha a választás ez állást illetőleg reá esnék, kineveltetése egy év leforgása előtt ne történjék meg. E halasztást kérő okai ezek :

a) a főherceg azon kívánsága, hogy a Csehországban megkezdett és folyamatban levő ügyeket még saját vezetése alatt lebonyolíthassa, mihez egy év szükséges;

b) annak szükségessége, hogy a főherceg magát a magyar nyelvben s kiválólag a szónoklati részében jobban kiképezze s az ország jelenlegi viszonyaival, úgymint az ország törvényeivel behatóbban ismerkedjék meg. Eddigi elfoglaltsága ezt nem engedte meg neki.

3. A kormányzóság elvállalásának további feltételül országgyűlési rendőrség fölállítását s a két törvényhozó tábla egymás mellé rendeltségét kívánta.

4. Belátására bízandó legyen, hogy bármelyik táblán az elnökséget személyesen vihesse. Elnöklete azonban csak a legfontosabb mozzanatokra szorítkozandik. A judex curiae legyen a főrendiház rendes elnöke.

5. A kormányzónak évi 3-400.000 forintnyi javadalása. A nádornak eddigi 150.000 forintnyi tiszteletdíja teljességgel nem elegendő a kormány tekintélyének fenntartására s a megfelelő reprezentációra. A főherceg ezt részint a szükségességgel indokolja, a magyar nemzeti jellem sajátosságait tekintve, részint más, a külső fényt illető tekintetekkel.

Íme István főherceg emlékiratának főbb pontjai, kétségtelenül hiteles előadásban, amint ezt a főherceg bizalmasa följegyzéseiben ránk hagyta. Metternich herceg hátrahagyott irományai között úgy István főherceg, mint a főkancellár emlékiratát hiába keressük, ezek valódiságában azonban kételkednünk nem lehet, mert a körülmények teljesen igazolják e megállapodásokat. A főherceg ez, emlékiratot bővebben magyarzó jegyzéket is küldött Metternichnek, sőt emlékiratát két nagybátyjának, János- és Lajos főhercegeknek s gróf Kolowrat államminiszternek is felolvasta. A császári ház e két igazi tekintélye igen helyeselte az emlékiratot, a miniszter azonban igen hosszú képei vágott hozzá. Metternich hajlandó volt némi engedményekre a főherceggel szemben, azonban kifejezését, hogy neki mint nádornak, a politikai pártok előtt kell állania s a törvényes téről lelépnie a kormány érdekében nem szabad, igen rossz néven vette s ezért ellenséges álláspontot foglalt el a főherceg kinevezésével szemben. Az emlékirat véleményezés végett kiadatott a magyar kancellárnak (gróf Apponyi Györgynek), kinek véleménye felől a főherceg bizalmasa február 12-én értesül s amely ebben össz pontosul, a följegyzések szerint:

A kancellár igazat ad a főherceg által felvetett pontokban foglalt követeléseknek, melyeket néhány kivételével mind tárgyal, azonban e bevezetés után kerülő utakon épen az ellenkező eredményre jut. Röviden, — mindent helyesel, hogy véauil mindent megtagadjon és semmit ;se adjon meg —, oly diplomáciai mestermű volt ez, mely szerzőjét, mint ez ügyekben igen közepszerű virtuózt mutatta be, A kancellár-ultra-conservatív; számára az ellenzék fogalma is borzadály, bármily alakban is jelentkezék, ezenkívül a kormányi abszoluzizmusnak híve. E szellemtől áthatva, könnyedén halad át a főherceg két iratának majdnem minden pontján s végül azon eredményre jut, hogy mindennek a régiben kell maradnia és pedig:

az 1. pontra vonatkozólag, hogy a főherceg által jelzett szükségesség értelmében a nádor királyi helytartónak vagy bármi ilyennek neveztessek és tágabb hatalommal bírjon, a kancellár eleinte beleegyezik, sőt ugyané gondolatot csaknem ugyanazon szavakkal adja s a szükségesség tökéletes elismerését bevallja, végül azonban sokféle kalandozások után kijelenti, hogy a fennálló törvények a nádornak elegendő hatalmat biztosítanak hivatalos méltósága és tekintélyének fönn tartására,

2. A pártoknak a főherceg által e pontban rajzolt állásfoglalásaira vonatkozólag így nyilatkozik a kancellár: a konzervatívok a kormánynak legszilárdabb és természetes támaszai, ezek támogatását és gyámolítását nyomatékosan ajánlja tehát, habár megvallja, hogy e párt is tanúsított eltévelyedé-

deket kevéssel ezelőtt Budán tartott klubszerű gyülekezetében. Az ellenzékét a legfeketébb színekkel festi a kancellár s minden bajt és rosszat az országban ennek tulajdonát.

a 3. pontot illetőleg: a kormánynak a pártokkal szemben tanúsított eddigi állásfoglalása tekintetében a kancellár eleinte a kormányt nagy dicséreteikkel halmozta el, amiért a megyékben az adminisztrátori rendszert életbeléptette, miáltal elérhető lett, hogy a megyék kormányi főhivatalnoka az alkotmány által követelt eskü mellőzésével hajthatta keresztül a kormány akaratát s ez úton az ország szellemi, erkölcsi és főként anyagi érdekeit tetemesen előmozdította.

4. E pontot illetőleg, hogy «t. i. a nádor a pártok felett álljon, a kancellár teljesen osztozik a nádor véleményében, sőt kijelenti, hogy még azt is helyesli, hogy a nádor esküje által kötve, kormány rendeleteinek is ellenszegülhet, ha azok a törvényekkel ellentétben állanak. Azonban itt jön a dolog visszája. A kancellár a további észrevételeiben ugyanis odalyukad tki, hogy a nádornak hivatalbalépésekor az ellenzékét rögtön meg kell félemlítenie, határozottan kijelentette, hogy az tőle mitsem várhat, ellenben a konzervatív pártot azonnal föl kell bátorítania és tőle telhetőleg támogatnia. Egyébiránt Δ pártok fölött áll a nádor és egyikhez sem csatlakozhatták.

5. Ami az ötödik pontot illeti, hogy a főrendiház elnökpégét az országbírónak engedje át s csak nagy ritkán vegye át a testület vezetését személyesen, ebben a kancellár ismét a nádornak ad igazait, csak arra emlékezteti, hogy e testületben *mindig* fontos tárgyak fordulnak elő s így a nádor jelenléte minden ülésben elengedhetetlen.

6. Hogy a nádorjelölt előbb az általa Csehországban kezdeményezett dolgokat akarná befejezni, ezt teljesen méltányolja a kancellár s ezért kívánatosnak tartaná, hogy István kir. herceg ez: ügyök lebonyolítására nem ugyan egy évet, de három hónapot okvetlenül nyerjen. Amit ez alatt nem csinálhat meg, megcsinálja az utódja.

7. A főhercegnek a nádori javadalmazásira vonatkozó javaslatát illetőleg a kancellár azt teljesen elismeri, hogy a másfél-száz ezer forint csekély összeg, azonban ez. nem tartozik reá, hanem az udvari kamara elnökére, ha ez beleegyezik a fizetés-emelésbe, a kancellár nem ellenzi azt.

Apponyi véleménye e hét pontra vonatkozólag 50 folio-oldalt tett ki s mint látható, végül isi egyetlen pontban sem egyezett meg István kir. herceg álláspontjával. István erre 16 féloldalt írt lapon válaszolt, megcáfolta Apponyi összes nézeteit és végül kijelenté, hogy ha a kancellár álláspontja győz, ő kénytelen lesz a nádori méltóságot el nem fogadni és Csehországban maradhatását kérni a királytól.

E válaszból csak egy pontot emelek ki, mely azt bizonyítja,

hogy István folyton éber figyelemmel kísérte a magyar ügyeket Csehországban hivataloskodása alatt is. A konzervatívok ügyetlen demonstrációt csináltak nemrég (a Gyűlésben) s ezen 200 hívük — többnyire kormányhivatalnok — vett részt. Erre az ellenzék 1200 független párttagból álló ellendemonstrációval felelt, melyhez az egész országból sok lelkes csatlakozást jelentettek be, István megróvja az ily tapintatlan provokálást. Hasonlag elhibázott dolognak tartanai, ha Ürményi Józsefet neveznék ki királyi személynökké, mert ilyen kihívólag nem szabad az országot megsérteni. Ürményi gógös emberfőit, ki Fejérmegyében alispánsága alatt annyira meggyűlöltetie magát, hogy csak fölfelé bukhatott. Kamarásságot kapott tehát és Tolnamegye főispánja lett, de személynek nem, ami azért volt fontos dolog, mert az alsótábla elnöke a királyi személynök lévén, Ürményi t az ellenzék egy percre sem hagyta volna szóhoz jutni s így botrány botrányt ért volna. István kir. herceg ez előterjesztésével győzött is, Apponyi elejté Ürményit, engedett a nádori tiszteletdíj kérdésében is, mely háromszázezer forintra emeltetett s így végre 1847 március 29-én István kir. herceg mint Magyarország királyi helytartója letette a hivatali esküt V. Ferdinánd előtt. Ezzel kezdődött meg István végzetes szereplése, mely őt romlásba dönté és életét tönkretette.

III.

Épen öt hónapra ez esemény után, teljes inkognitóban érkezett Budapestre augusztus 29-én este István kir. herceg, királyi helytartó, ki még a gőzhajóra köteleességszerűen fölhúzott kétféjű sasos zászlót is bevonatta Vácnál, hogy ne tudják meg érkezését Budapesten s ne várják nagy tüntetéssel. Lehet, hogy ebben némi számítás is volt, mert a császári sas nem volt népszerű madár már ekkor Budapesten, mely várost Metternich herceg már 1844-ben a forradalom szélén állónak mondott a amelyet István, M nagyon is vadászta ekkor a népszerűséget, nem akart ingerelni. A félelmes jogászok, kiknek már neve is borzadály volt minden jó érzelmű előtt s kiknek vezére ekkor már Petőfi, a nagy forradalmár volt, irányítója pedig a közvélemény asztala a Pilvax-kávéházban, nagyon ellene fordíthatták volna a közhangulatot, ha a magyar királyi helytartó ki akkor nem volt nádor) a gyűlölt kétféjű sas alatt jön Budapestre. Azonban bármily titokban is érkezett meg, a főváros népe megtudta s igen rövid idő alatt roppant néptömeg verődött össze a királyi palota ablakai alatt és látni kívánta az új helytartót, ki aztán meg is jelent és megköszönte a tüntetést. Kísérete előtt nagyon kicsinylőleg szólott ugyan a fáklyás-menetről és ünneplésről,

de ezt más nem tudta meg, mint éppen a leghívebb emberei. Másnap, augusztus 30-án, fogadta a tisztelgő küldöttségeket és pedig legelől a katonaságot is csak azután a Helytartótanácsot, melynek élén pedig a bíboros hercegrímás üdvözölte a királyi herceget. Az udvari etikett szabályai szerint a bíbornoknak mindenki, még a főhercegek előtt is előnye van az elfogadásban, — itt még ezt a közönséges illemszabályt is mellőzték, hogy a katonaság fölényét demonstrálják minden civil fölött. A többi küldöttséget másnap fogadta s ugyanekkor adott ebédet is, ősi szokás szerint. Följegyezték, hogy az ebéd 96 fogásból állott, tehát mindenki megalálatm kedvenc ételét.

Szeptember 1-én (megkezdte a királyi helytartó nagy körútját az országban, melyben 400 év óta egyetlen Habsburg uralkodó nem jött lejobb Székes fehérvárnál, míg ott volt a koronázás, később pedig Pozsonynál. A császári anarchista, kit kortársai kalapos kiráy-nak csúfoltak, lejobb is jött, de nem azért, hogy az ország baját lássa és orvosolja, hanem hogy dicstelen hadjáratát a török ellen megkezdje és nagy futásával be is fejezze. István főherceg volt az egyetlen Habsburg, ki Magyarországon valaha körutat tett. Húséges irodatisztje, Szuborits Antal, föl jegyezte ez utazás minden nevezetesebb mozzanatát s e naplót Szögyény emlékiratai függeléke gyanánt olvashatjuk. A pest-szolnoki vasút megnyitása volt ez út első ténye, a többi igazi hajsza az egész országban, keresztül, föl Mármarosig és le Fiuméig, Erdély érintése nélkül, melynek István nem volt kir. helytartója, Aradon: mondotta azt a nevezetes kis beszédét, mely úgy felszúrta a bécsi körök aurát, hogy addig éljek, míg hazámnak élek, mit a magyarok nagy lelkesedéssel fogadtak, de melyre, éppen egy év múlva úgy rácáfolt, nyomatékosan bebizonyítván tetteivel, hogy Magyarország nem hazája a Habsburgoknak s soha ilyen frázist nem szabad komolyan venni főhercegi szájából. Hiszen később, nem egészen hús év múlva egy másik Habsburg az ő mexikói hazájáéről beszélt, holott semmiféle fölmenője nem volt életében Mexikóban, nemhogy ott lett volna hazája. István főherceg 1848-ban elárulta a benne vakon bízó Magyarországot — mint azt alább kimutatjuk —, de hazaárulónak nem lehet nevezni őt, mert az ő hazája Ausztria Volt, ahhoz pedig hű maradt. A magyarok tévedése volt az, hogy István hazájáénak hazánkat vélték.

A körút második emlékezetes mozzanata a komáromi szerencsétlenség volt, október 7-én, midőn a kíváncsi tömeg; alatt leszakadt a hajóhíd egy része és az alámerültekből 23-an fúltak a Dunába. Két év múlva a 13 aradi vértanú és gróf Battyihány Lajos meggyilkolásáról lett örökre emlékezetes az ezt megelőző nap.

Október 14-én érkezett vissza a kir. helytartó a nagy kör-

útról, melyem legalább 300 beszédet kellett tartania, legtöbbször rögtönözve s melyen annyira megnyerte az egész ország szívét, hogy ha a szabad királyválasztás joga még a nemzeté lett volna, bizonyára egyhangúlag választották volna királlyá a szegény, gyarló V. Ferdinánd helyére Istvánt. Ekkor esik a második orosz házasság terve, mikor is István számára feleségül Mihály nagyherceg leányát szemelték ki Szentpéterváron s Istvánt föl is szólították, hogy nyilatkozzék. Azonban, ha 1843-ban a cár leányát el kellett utasítani, politikai okok miatt, most még kevésbé lehetett szó egy nagyherceg leányával kötendő házasságról, mikor Istvánnak már volt állása is s így a cárnőnek akkor emelt kifogásai elestek. (E házassági terveikre vonatkozólag lásd: *Lettres du Comte et de la Comtesse de Ficguelmont á la Comtesse Tiefenhausen*, Paris, 1911, hol ez ügyeket bővebben tárgyalják.) Két nap múlva történt meg Istvánnak Pest vármegye főispáni székébe beiktatása Ferenc József főherceg által, mely teljesen szokatlan, de precedenssel bíró eljárásnak magyarázata az, hogy Zsófia, főhercegnő népszerűvé akarta tenni elsőszülöttjét, ellensúlyozásául István nagy népszerűségének. Eredetileg Albrecht főherceg volt e tisztre kiszemelve, azonban belátták, hogyha császári család ezen tagjával, ki egy magyar beszédet felolvasni sem lett volna képes, nem ronthatják el az egész hatást, de meg Albrecht nagyon is feketesárga volt arra, hogy Magyarországon szívesen látott egyén lehetett volna, ellenben Ferenc Józsefről azt hitték, hogy nem gyűlöli úgy a magyarokat s így el lehet vele játszani ezt a szerepet is, annyival inkább, mert Bécsben mint ügyes műkedvelő színész közmelegelégedésre és tetszés mellett szerepelt több ízben. A magyarok valóban el voltak ragadtatva a fiatal főherceg által, még Kossuth-is, ki ez ifjút ifjabb királlyul szerette volna Magyarországra küldetni, hogy itt szeresse meg a nemzetet, mely családjáért annyit áldozott negyedfélszázadon át s köszönetül mindig csak hálátlanságot, leigáztatást és vérpadot kapott. Egyedül Széchényi nem volt elragadtatva általa s naplójában gúnyosan emlékezik meg a főherceg szerepléséről. (Döblinei hagyatéka, I. kötet.) Lehet egyébként, hogy csak azért, mert Kossuth oly lelkesen írt róla s még 1848 március 3-iki nagy beszédében is, mely aztán a bécsi március 13-iki forradalomnak gyújtó szikrájává lett, Ferenc Józsefet aposztrofálja, mint leendő osztrák alkotmányos császárt. A fiatal főherceg tehát, dolga végeztével visszament Bécsbe, hol elhalmoztak szerencsekívánatokkal fényesen sikerült szerepléséért, de ahol hamar elfelejté azokat a szavakat, melyeket Pest-megye nagytermében mondott:

Fölséges Urunknak legnagyobb kegyelmét annál nagyobb hálával élvezem, mert e díszes tiszt alkalmat nyúj-

tott nekem e *szeretett Magyarországra* oly percben lépni, midőn ez egy boldog kor küszöbén áll, mert biztosítva látom nemcsak e nemes vármegye, de e *szeretett Honnak* is boldog jövődjét, (Zajos éljenzés.) Én ünnepelni fogom mindig e napot, melyen a *magyar nemzetehzi ragaszkodásomnak* nyilvánosan jelét adhatám. (Szünni nem akaró éljenzés.)

Tizennégy hónap múlva ugyané szónok nevében jön alteregója, Windischgraetz herceg a *szeretett Magyarországra*, hogy minden falut elhamvasszon (saját proklamációja szerint), melynek lakosai a *szeretett Magyarország* alkotmányához ragaszkodnak s bebizonyítja császári urának ragaszkodását a *szeretett hon-hoz* azzal, hogy rögtön elkezd a vértanúcsinálást, mely aztán 14 éven át tart. Ez lett az a boldog kor, melynek küszöbére lépett a *szeretett Magyarország* 1847 október 16-án, s mely boldogságának csúcspontját 1849 október 6-án érte el, ugyanazon szónok személyes akaratából. Viszont István főherceg szép jövődt ígért hazájának melyért él és hal. Alább látni fogjuk, miként élt és halt hazájáért. Hogy azonban ezt kellőképen megérthessük, meg kell világítanunk Magyarország politikai helyét 1847 végén.

IV.

A monarchiában korlátlan úr volt Metternich Kelemen herceg, ő volt a valódi császár és nem V. Ferdinand, a névleges uralkodó. Elve a Ferenc császár rideg abszolutizmusa, a legerőszakosabb formában. A monarchia minden, még oly előkelő hivatalnok, nevezzék bár kormányzónak vagy főkancellárnak is, az ő cselédje, kit bármikor elcsaphat, hogy még engedelmesebbet nevezzen ki helyette. Az excellenciás cselédeknek méltóságos cselédhada volt a magyar főrendiház tagjai személyében, mely testület mindig kapható volt minden szabadelvű haladás vagy reform meggátlására. Ide tartoztak a valóságos udvari tanácsosok is s megyei adminisztrátorok, kiket a törvényes főispánok helyett nevezett kia kormány s kik, nem tévén hivatali esküt, mindenre kaphatók voltak, a közönséges erőszakoskodástól a vérengzésekg. A kormány hadseregének bazsi-bozsuk csapatja a gróf Andrássy Károly által „bunkokrácia-nak” nevezett gatyás és bocskoros köznemesség volt, mely pénzért és pálinkáért szintén mindenre volt kapható. Ez elemekből állott a bécsi központi kormány hadserege, mellyel szemben az ország igazi intelligenciája állott, Kossuth Lajos, Deák Ferenc, báró Wesselényi Miklós, gróf Battyhány Lajos, Szemere Bertalan, Vukovics Sebő, Somogyi Antal, Klauzál Gábor, gróf Teleki László,

Csányi László, a két gróf Károlyi, a két Pázmány, báró Perényi Zsigmond, báró Jeszenák János, Ghyczy Kálmán (olykor-olykor) Szacsvey Imre, Bezerédj István, Pulszky Ferenc, a későbbi márciusi ifjak valamennyien, továbbá a legkiválóbb magyar költők, mint Vörösmarty, Bajza, Czuczor, Tompa, Arany, Petőfi, Jókai stb. és kevés kivétellel az összes magyar nők, az úgynevezett honleányok. Amabból a táborból ide ritkán jött át egy-egy harcos, ebből oda sokszor és sokan, kiket megvettek pénzen, címen, rangon vagy egyéb előnyökön. A szökött katonák helyére azonban igen hamar jött más erős harcos s a lelkes tábor mindig erősödött.

Az Apponyi-kormány csatlósai magukat conservativeknek nevezték, mely elnevezés alatt voltaképen másutt a törvényekhez szigorúan ragaszkodó hazafiakat értették, itt azonban az ország törvényeit mindig fitymáló s idegen érdekek szolgálatában álló abszolutisták voltak értendők, kik számára a suprema lex a császári korlátlan hatalom fönntartása és saját javukra kizsákmányolása volt. Az alkotmány szótól is irtózó Ferenc császár hagyatéka volt ez a szellem, mely Magyarországon az alkotmánynak még megmaradt árnyékát is elvette volna a nemzettől, hogy az országot kényelmesebben olvashassa bele az osztrák összbirodalomba. E szellem ellen harcolt leghatalmasabban Kossuth, ki (mint Szögyény beismeri emlékirataiban) halálos ítéletre szavazatot is kapott egyik bírójától, azért, mert a törvényhatósági gyűléseken elhangzott beszédekét kéziratban terjeszteni merte. Nem rajtuk múlt, hogy le nem fejeztették, mint Martinovicsekat, de legalább évekig gyötörték börtönben, hogy tébolyba kergessék, mint az ép oly ártalanul gyötört Lovassy Lászlót. Mikor aztán Kossuth eszméi győzedelmeskedtek s a 48-iki törvények szentesítést nyertek, a conservativ-ek egy része beállt Kossuth hívének, sőt még nemzetőri tisztet is vállalt, (Szögyény) kormánybiztosságot (báró Vay Miklós) s más egyéb hivatalt és képviselőséget s ott leste, mikor omlik össze az abszolutizmus romjaira emelt új épület. Reményükben azonban ép úgy csalódtak, mint azok, kik Olmützbe húzódva, ármanykodtak a király által szentesített és személyesen kihirdetett törvények ellen, mint nyílt hazaárulók; mert midőn a vezetésük alatt, nemzetük leverésére behozott muszkák a legigázott Magyarországot Ferenc József főherceg lábai elé fektették, ez utóbbi őket ép úgy felrúgta, mint III. Richárd Buckinghamet. A neo-abszolutista Ausztriát 1849 októberétől a frakkos csőcselék (Schwarzenberg, Bach, Krausz és társaság) kormányozta s a magyar conservativ-ek 1850-ben, élükön Apponyi Györggyel, hiába könyörgik vissza a császártól az elvett húsosfazekakat, melyek köré a Bach-csőcselék telepedett.

E conservativ-ek a bazsi-buzsuk hada lett volna, tehát az

az telem, melyre a fiatal kir. helytartónak támaszkodnia kellett volna kormányzatában s melyet a szabadelvű többség ellen minden erejéből istápolnia kellett volna, minden törvény telén eszközzel. Azonban erre Istvánnak nem volt elég bátorsága. Nagyon jól tudta ő, hogy ha nyíltan és minden törvénytelen eszközzel áll a, conservatívok mellé, a tételes törvényekkel kerül összeütközésbe s akkor népszerűségének: örökre vége s talán az országban maradása sem lehet. Ez a meggyőződés kiált ki az 1848 márciusi titkos előterjesztéséből is, melyre alább térek ki. Úgy képzelte ő helyzetét, mint Swift Jonathan írja egyik kisebb, de nagy államkormányzati bölcsességet eláruló röpiratában, hogy mint Angliában a király, itt ő fogja a kormányzat mérlegét, melynek egyik serpenyőjében a conservatív, másokban a szabadelvű, haladó párt helyezkedik el s ő ezek erejét és súlyát tárgyilagosan mérlegeli s a felé hajlik, amelyiknek túlsúlya van. Apponyi azonban maga akarta volna Bécsben fogni a mérlegét, azt kívánván, hogy a kir. helytartó is helyezkedjék el a conservatív serpenyőben és súlyával segítsen azt lebillenteni. E nézetére vall fennebb ismertetett válasza István emlékiratára. István támogatta is a conservatívokat, mint a bécsi kormány eszközeit és neki is rokonszenvesebb pártot, de nyílt törvényszegésbe kedvükért nem mert belemenni. Ezért gyanús szemmel nézték Bécsben is azt terjesztették róla, hogy a magyar koronát akarja fejére tenni s V. Ferdinándot meg akarja fosztani Szent István birodalmától, mely hírek miatt fordult el tőle saját családjának kegye, kiválólag pedig János és Lajos főhercegek s a saját fia örökségét féltő Zsófia főhercegnő. Ez utóbbi családtag ellenszenvének következménye lett a forradalom után, mikor pedig István a dinasztia pártjára állott a nemzet ellen, az a feltűnő kegyvesztettség, melyben Ferenc József részesítette nagybátyját, egészen ennek haláláig.

A legelső alkalom, melyen a m. kir. helytartónak színt lehetett volna vallania, Kossuthnak pestmegyei követévé választása volt). Az 1847 novemberi 7-ére összehívott országgyűlés választásait a kormány és conservatív párt részéről Apponyi főkancellár dirigálta Bécsből s csatlósai vezették az országban. Apponyi volt az első magyar születésű politikus, ki az ország korrumpálására iskolát alapított, amennyiben az azelőtt nálunk teljesen ismeretlen lélek vásárlást megindította és e célra az adójából és más köz jövedelmeiből 400 ezer forintot használt fel. Irtózatossá nagy összeg volt ez akkor, midőn a Tisza szabályozására, közutak építésére, a tervezett vasutak tesítésére és más égető szükséglettek fedezésére egy fillért sem lehetett kicsikarni Apponyi főkancellártól. (Ez adat hitelességét Tábori Kornél: Titkos rendőrség és kamarilla című művében állapítja meg, még a felvett összegekről szóló nyugták és az erről szóló titkos irat számát is feljegyezve.) Ezek

mellé állott minden tisztességes, jóra való magyar ember mély sajnálatára gr. Széchenyi István is, ki hogy Kossuthot tönkre tegye, a saját nevére csak örök homályt borító Politikai programtöredékek c. munkáját adta, ki a választások előtt, ezzel azonban, miután égbekiáltó valótlanságok és minősíthetetlen személyeskedések foglaltattak, csak magának ártott, de Kossuthnak nem. A hatás ellenkező volt, mint amit Széchenyi remélt könyvétől, még a mágnás s ág tisztességes része is (gróf Battyhány Lajos és Kázmér, báró Eötvös József, báró Podmaniczky Frigyes és a két gróf Károlyi s mások) nyiltani Kossuth mellé állottak, sőt egyenesen korteseivé szegődtek s így ügyét diadalra vitték. Kossuth, Apponyi és Széchenyi nagy bosszúságára, nagy többséggel került ki győzelmesen az urnából, viszont Széchenyi, ki Kossuthot a rendek tábláján ellensúlyozni óhajtván, követül lépett föl saját megyéjében, ott bukott meg s Mosonyban volt kénytelen áthúzódni, hol a nagybirtokos mágnások kegyéből nyert mandátumot.

A kormány azt remélte Istvántól, hogy mint a megye főispánja, nyíltan exponálja magát Kossuth ellen, úgyszólván korteskedik ellene, v. legalábbis erőszakos nyomást gyakorol a választókra. István nagyon jól tudta, hogy a végtelen rajongással szeretett nép vezért lehetetlen megbuktatni, ha pedig beleavatkozik a választásba, még nagyobb lesz Kossuth diadala, az ő népszerűségének azonban örökre vége és szerepe lejárt Magyarországon. Hogy Istvánt hívei még kedveltebbé tegyék a nemzet előtt, azt a hírt terjesztették, hogy nádorra választását a bécsi kormány ellenzi, minek következtében, midőn az országgyűlés összeült s annak első tárgya a nádorválasztás volt, a négy jelölt nevét tartalmazó királyi levelét föl sem bontották, hanem Istvánt közfelkiáltással választották nádorrá. Ekkor állott ő népszerűsége csúcspontján, mint nádor és egyúttal királyi helytartó, igazi alteregó, ki ha ez állását a kellő bátorsággal fölhasználja, Európa képe másképen alakult volna ki a viharos világesemények közepette.

A követi tábla tanácskozásai a pozsonyi diétán 1847 végén a vihar előtti szélső jelét mutatták. Az ellenzék mérsékeltem támadott, a kormány., kisebbségben levő pártja szabadelvű húrokat pengetett. Általában azt mondhatni, hogy az adminisztrátori rendszert és a megszokott korrupciót és az alkotmány elleni támadásokat leszámítva, a conservatív párt is enged a kor szellemének s hajlik a haladás felé. Az ellenzék az 1841-iki szatmári 12 pont-állásponjtára helyezkedik, melyet 1841-ben ott Somogyi Antal, e kellőleg sohasem méltá; nyolt kiváló nagy ember vitt keresztül a február 22-iki megyei gyűlésen s mely 12 pontban a modern magyar állam alapjai lettek volna lerakva. Itt látjuk az ősiség eltörlésének következtetését, a telekkönyv behozatalának szükséges voltát, az örök-

váltság kimondásait, a közhivataloknak nem-nemesekre kiterjesztését, egyedáruságok, céhek megszüntetését, cenzúra eltörlését, a papi javakból eltartandó közművelődési intézetek fölállítását, a választói jog kiterjesztését a polgárookra és nem-nemesekre, az esküdtszéki bíraskodást, a népképviselő életbeléptetését, szóval a parlamenti rendszert s a törvény előtti egyenlőség kimondásának követelményét. E 12 pont hat éven át kísértett a magyar országgyűlésen, egyes elveit gyakran hangsúlyozták, de egyetlen egyet sem valósítottak meg belőlük. As 1848-iki országgyűlés aztán egész teljességében elfogadja, kiegészítve azokat a nemzetőrség fölállításával és az Erdéllyel kötendő unió keresztülvitelével.

A pártok közötti békesség azonban nem sokáig tartott. A Habsburgok uralma óta legelső magyar trónbeszédre adandó válaszfeliratnál kitűnt, hogy a két pártot áthidalhatatlan szakadék választja el. Ferenc császár szelleme és a Kossuthé között bármily kiegyezés lehetetlen volt. A válasz feliratba az ellenzék, bele akarta venni, az adminisztrátori rendszer megszüntetésének követelését és a törvénytelen intézkedések és alkotmány-sérelmek kárhoztatását, A kisebbség ebbe nem akart beleegyezni, hanem csak üres-, hálálkodó frázisokból akarta a feliratot összetákolni. Széchenyi látva a conservatívok biztos vereségét, meg akarta elvbarátait menteni s egy közvetítő javaslatot; tett a két felirati terv között, mire a conservatív Somssich Pál visszavonta a magáét, hogy Széchenyiének szerezzen többséget. Azonban Széchenyi javaslata a Kossuthé ellenében elbukott, mi világosan megmutatta, hogy ki a nemzet igazi vezére. Most már nem volt más hátra, mint a főrendiházban buktatni meg Kossuth feliratát, amit igen könnyen meg lehetett enni. A főrendek visszavetették a javaslatot, mire a szokásos jegyzék-váltások teljes mellőzésével, Kossuth indítványára, a rendek táblája az egész javaslatot levett napirendről s így a trónbeszédre nem ment felirat. A feketesárga gondolkozású főrendek, kik azt hitték, hogy Kossuthot a folytonos visszautasítással leverik, hallatlan vereséget szenvedtek, mert időtlenkedésük folytán a trónbeszéd yálaisz nélkül maradt, amely nagy ildomtalanságot a király iránt, maguknak tulajdoníthatták. Azonban ez már a kor szellemének megnyilatkozása, volt, mi méltán félemlíthette meg okét s a nádort is, ki erre nem volt elkészülve. A kormánynak erre nem lehetett volna, más választása, mint a ház feloszlata, erre azonban nem volt bátorsága, mert félt a forrástól. Metternich már ekkor látta, hogy az európai szabadság-mozgalom kikerülhetetlen, mert Olaszországban a nép és az osztrák katonaság között mindennaposak voltak az ütközések s ezért nem mert a magyarokkal is összetűzni, mert segítségükre szükség volt, Ferraraban már augusztus 1-erol 2-ára virradó éjjel követtek el merényletet osztrák tiszt

ellen, egész hó folytán mindig megújultak a súrlódások, Milánóban állandó verekedések és bicskázások folytak, a oarbo-narismus szította a tüzet és feneketlen gyűlöletet az idege-
nek ellen s Radecky hóhérolásai nem csillapították a moz-
galmiakat. Németország a nyílt forradalom szélén állott, sőt
még a hű Csehországban is hallatszottak élesebb hangok, me-
lyek Metternichet megijesztették. Most nem lehetett Magyar-
országgal experimentálni, legfeljebb megvásárlás és korrup-
ció alkalmazásával érni el nemi kedvező eredményt. A nádor
egyik alkalommal közbe is lépett, hogy az alsó táblán keresz-
tülment házi adó ügytét zátonyra juttassa, ami sikerült is
neki, de ez nem volt elég. Ide megvásárolt többség kellett.
Wirkner Lajos udvari tanácsos, a legcsászáribb magyar-
születésű osztrák politikus vállalta a szerepet, hogy Kossuth-
nak alája ás és a haladást meggátolja. Lónyay János titkos
tanácsost nyerte meg az ügynek, ki aztán saját fiát, Meny-
hértet, Szentkirályi Mórt, Kossuth követtársát, ki Kossuthot
feneketlenül gyűlölte, Pázmándy Dénest és Szemeire Berta-
lant vonta bele a tanácskozásokba, ez utóbbiakat hiúságuk-
nál fogva, másokat pedig anyagi érdekekkel. Az adminisztrá-
tori rendszer felett indulandó vita lett az a harctér, melyen az
ellenzék e tagjainak nyíltan kellett volna Kossuth ellen föl-
lépniök s őt megbuktatniök. így tehát 1848 január elején Ló-
nyay bemutatta nevezetteket a nádornak, kivel a titkos terv-
ben meg is állapodtak. Azonban Kossuth és gróf Battyhányi
Lajos a tervezett árulást pontosan megtudták s azt a titkos
paktum részeseivel is közölték, mire Szemére és társai meg-
ijedtek s cserben hagyták a Lónyayakat. Szentkirályi meg-
ugrott, Pázmándy pedig nyíltan ellene fordult az általa elfo-
gadott paktumnak. A többség tehát kicsúszott a nádor és tár-
sasága kezéből, Apponyi erre a feloszlítás eszközével akarta
a rendeket megpuhítani, mielőtt a dolog törésre kerül, ebbe
azonban megint a megrémült nádor nem egyezett bele. Nem
volt tehát más hátra, mint a nyílt harcot megkockáztatni, ami
Lónyay Menyhért indítványával kezdődött meg, ki a 32 ad-
minisztrátor (kinevezését tudomásul venni, ja további vitát
pedig mellőzni akarta. Az ellenzék a 32 adminisztrátornak
azonnali elmozdítását és törvényes főispánok kinevezését kö-
vetelte, A vita február 5-én kezdődött és több ellenzéki árulása
folytán, egy szótöbbséggel billen az árulók javára, kik közül
Sopron megye követe, Simon, küldői utasítása ellen szavazott
s ezért Szemere őt műfelháborodásában (mintha nem is ő vett
rész a titkos tanácskozásokban) becsületsértő kifeje-
zésekkel illette, így akarván visszanyerni hitelét: Kossuth
erre kijelenté, hogy békéről többé szó sem lehet a, két párt
között, fájdalom!, midőn ő lett a diadalmas, a 48-iki európai
események folytán, nagylelkűen inkább, mint eszélyesen min-
den árulást feledésbe merített.

A nádor ez ügyből, Kossuth nagylelkűsége folytán, érintetlenül került ki. Bécsben azonban belátták, hogy ő nagyon gyöngé kormányzó arra, hogy az országgyűlést Apponyi érdekében befolyásolni tudja s azért félre akarták tolni s helyette királyi biztost küldeni Magyarországra, ki a ház felosztásával, Kossuthék bebörtönözésével és más erőszakos eszközökkel biztosítsa a csendet. A kancellári székhez görcsösen ragaszkodó Apponyi a Lajos főherceg elnöklete alatt, Metternich jelenlétében tartott miniszteri tanácskozáson határozottan követelte ez eszközök alkalmazását, mi aztán határozatba is ment. Apoonyi eltávozott, hogy a kir. leiratot ez értelemben megírassa, amikor is Metternichnek eszébe jutott, hogy a főherceg nádort csak így elcsapni mégsem való, lévén az az uralkodó ház tagja. Ezt Lajos főherceg is belátván, visszahívták Apponyit s vele közölték, hogy formáság kedvéért meghívják a nádort és vele közlik a határozatot, hogy így úgy tűnjék föl a dolog, mintha nem elcsapták volna, hanem Önként állott félre. Apponyi éktelen dühre fakadt, majd midőn a két nagyobb úr mégis fölhívatta a nádort s vele beszédbe eredt, Apponyi mérgében epelázba esett s így a tervezett csíny vízbe esett, mert nem volt, aki át erőszakolja. Betegsége egészen március közepéig tartott, amikor aztán az események őt hercegi gazdjával együtt sutba dobták.

V.

Kissé tüzetesebben kell foglalkoznom a világ szabadságharcával 1848-ban, hogy Magyarország helyzetét és István világtörténeti jelentőségét megérthessük. A szabadságmozgalomokra az első ösztönzést gróf Mastai Ferretti bíbornok, volt, szabadkőműves testvér adta, kit 1846 június 16-án választott pápává a Conclave, ellentétben sötét elődének szellemével, ki még a vasutakat is kiátkozta, hátramaradottságának vak fanatizmusában. A 46 bíbornok közül 36 szavazatot kapott Ferretti bíbornok, ki uralkodását azzal kezdte, hogy azonnal amnesztiát hirdetett az összes politikai menekültek számára, kik ezrével tértek vissza a száműzetésből. IX. Pius pápa olyanul mutatkozott, mint aki a szabadság eszméit meghonosítja a pápai széken s egyúttal az olasz egységet is létesíti, szabaddá tévén Itáliát s egy nagy államszövetségbe olvasztja saját elnöklete alatt. Az olasz hazafiak, kiket vadállatokként üldöztek minden államban, föllélegzettek s a szabadsághős pápát ünepelték. Hogy az angol bibliatársaságokat kárhoztatta, a katolikus vallást egyedül üdvözítőnek jelenté ki, ez nem nyomott a latban, mert reformbizottságot nevezett ki november 8-án, a kor szellemének megfelelő reformok kidolgozására, Egész Olaszország az Evviva Pio Nono! és Abbasso lo straniero! kiáltásoktól visszhangzott, mikhez később a La

monte ai Tedeschi! kiáltások járultak, mely utóbbiak az osztrák uralomnak szólottak. Róma alapításának 2600-ik évfordulójára a pápa a tartományok képviselőit Rómába hívta (1847 április 22-én kiadott edictumával), hogy ott azok az ezentúl megalapítandó közigazgatási rendszert kidolgozzák. E meghívás óriási lelkesedést keltett a pápai államban s mindenki egy szebb jövő hajnalának derengését üdvözölte benne. Július 6-iki dekrétumával pedig a nemzetörtség felállítását rendelte el, ami újabb lelkesedést keltett. Az olaszok mindenütt tűrhetetlennek találták az osztrák uralmat s a sűrűlódások megkezdődnek közöttük és az osztrák csapatok között. A ferrarai és milánói kravallokat említettem, az előbbieki miatt a pápa 16.000 főnyi sereg összevonását rendelte el, de tetteleg nem lépett akcióba. Augusztus 9-én Luccában tör ki forradalom, a herceg elmenekül. Szeptember 1-én Messinában, 2-án Nápolyban van fölkelés, melyet a király kegyetlenül torol meg: a középkori kínzóeszközök alkalmazásával akarja elvenni alattvalói kedvét az alkotmányos szabadság követelésétől. Toscana nagyhercege azonban, okulva a történeteken, eleve megadja a szabad sajtót népének is a nemzetörséget, aimi Károly Albert szardíniái királyt hasonló engedmények megadásaira bírja.

Ily mozgalmak közepette köszönt be 1848 január 1-e, mely napon s a következőkön Milánó vonja magára Európa figyelmét. Az osztrák dohány monopólium behozatalából véres verekedések származnak, melyek egészen a nagy forradalomig szüntelenül megismétlődnek. A nápolyi király birtokát képező Sziciliában január 12-én tör ki a forradalom, mely egy hétig tartván, a király kénytelen alkotmányt Ígérni a népnek, hogy lecsendesüljön. A felkelők ezzel nem érik be, hanem távozásra kényszerítik a nápolyi csapatokat s önálló kormányt szerveznek. Erre a király Nápolyban is ígér alkotmányt, sajtószabadságot és népképviselést, hogy legalább ott nyugalma legyen. Az egész olaszország mozog, mindenütt a szabadság jelszava hangzik s a trónok inognak az apró zsarnokok alatt.

Európa más országaiban is nagy á forrongás, kiválólág Francia- és Németországban. Egyedül Ausztria alszik, mert ninqg tudomása a külvilág mozgalmairól. Az osztrák cenzúra jól működik: Ausztria hermetice el van zárva a külföldtől. Az osztrák határokon elhal a hír és a külzaj: itt dermedtség és a szellemi halál országa van. Magyarország pedig az osztrák határokon belül esik, — ide még kevésbbé hat el bármely mozgalom zaja. A magyar hazafiak csak sejtik, hogy valami történik odakünn, de nem tudnak semmi biztosat.

Ekkor ütött be a február 24-iki párizsi forradalom híre-Lajos Fülöp király gyors elkergetését nem lehetett már eltitkolni, de nem is akarták, mert a Habsburg-család nem rokonszenvezett a polgár-királyal, szerinte az igazi törvényes

francia királyi család a Bourbon volt s nem Égalité Fülöp fia. Ez a hullám eljutott Bécsig, sőt Budapestig is, s forrongásba juttatta a kedélyeket. A köztársaság szó lázba hozta a lelkeket. Egész Németország megrázkódott s a 36 apró fejlelem érezte, hogy ha külső segély nem jön számukra, uralunk véget ért. A porosz királyra tekintettek reménykedve s a Szent Szövetségtől várták a megváltást. A cár valóban meg is tette előkészületeit az anarchia elnyomásaira. A francia köztársaság megalapításának hírére azonnal tetemes haderőt mozgósított s egy részüket előre tolta az osztrák határra, a másikat a Dunai fejedelemségek mozgalmainak megfigyelésére. Csak északról jöhet megváltás számunkra — sóhajtoztak a kis német udvarokban, remélvén, hogy Miklós cár, ki legutóbbi becsi tartózkodása alkalmával (1841 decemberében) tüntetőleg hangsúlyozta hogy Ausztriáért minden pillanatban kész fegyverbe lépni, nem hagyja el őket. A cár beavatkozására azonban nem volt ok és ürügy még.

Március 3-án Pozsonyban Kossuth megtette indítványát, hogy az országgyűlés kérjen alkotmányt az osztrák örökös tartományok számára, hogy így a régi rendszer megszűnván, a monarchia újjászülessék. A roppant hatású beszéd még Kossuth ellenfeleit is elbűvölte, kivéve Széchenyit, ki feneketlen Kossuth-gyűlöletében s a Metternichhez ragaszkodásában ez indítványt is csaknem felségsértésnek nézi. Naplójában ezt írja róla: Március 3-án kerületi ülés, az *ostobaság* egyhangúlag elfogadva. Állandó összeköttetésben áll a nádorral, kihez igen gyakran elmegy. Másnap eszébe jut, hogy nemrég Bécsben teljhatalmú királyi biztost akartak az országra ráküldeni, most ő ajánlkozik e tisztségre, teljhatalom, kinevezhet akit akar, katonaság alárendelve, mindenki engedelmeskedjék neki, hat hónapi diktátori hatalom stb. képeznék föl-tételeit. Természetesen első teendője az országgyűlés szétkergetése, Kossuth és az egész ellenzék elfogatása s rémuralom, »Metternich uralmának megmentése érdekében. 6-án már Bécs-tet van Metternichnél, ki ott hagyja a többi urat és csak vele beszél. Másnap gróf Grünne-nél és a nádornál jár, majd Bombelles udvarmestert keresi fel, úgylátszik keresztül akarja vinni királyi biztossá kineveztetését, mert előzetesen azt írta naplójába, hogy maga veszi kezébe a dolgok elintézését. Már néhányan mint jövendő kancellárnak gratulálnak: neki, de ez neki nem kell. A magyar ügyekben — úgylátszik — Grünne a döntő szó, mert. Széchenyi: ezt keresi föl legsűrűbben. „Nem hiszem, hogy leküldenének — írja 8-án naplójába — vagy csak akkor teszik, mikor egy kicsi, de hatalmas szó elmondja, hogy késő. Mosom kezeimet, becsületesen kínálkoztam.” Grünne a főherceg-nádorhoz hívja másnapra, hol csakugyan konferencia is van. Itt Zárka János őt ajánlja kormánybiztosnak — nem merik megtenni. Széchenyi kétségbeesve

megy le Pozsonyba, hol úgy látja; hogy az ominosus izenet a mágnásoknál is keresztül fog menni. Tehát a feketesárga mágnások si szabadelvűbbek, mint a „legnagyobb magyar”. Azért nem szűnik meg Kossuth indítványa ellen izgatni. A nádor nádszálként ingadozik, Széchenyi mindig nála s tette akarja bírni. Lajos főherceg Bécsből ír a nádornak, hogy Kossuth javaslatát nem szabad a mágnásoknak elfogadni vagy ha már megtörténik, nem szabad felküldeni. A nádor ezt Széchenyivel közli azonnal, kinek báró Perényi Zsigmond azt jósolja, hogy vasvillát ütnek a hasába, ha működését így folytatja. Ez történik március 13-án, a bécsi forradalom napján, mikor a bécsi nép Metternichet elkergeti s a császártól kicsikarja az alkotmány ígéretét, éppen Kossuth március 3-iki beszédének hatása alatt.

A játszmat tehát Széchenyiek elvesztették, a rendek szétkergetése vízbe esett. Március 15-én Pesten megcsinálják Petőfiék a forradalmat s Pozsonyban a nádor a bécsi események hírére rögtön a magyar követelések mellé áll és a mágnások alát. 14-én egyenesen az ő indítványára egyhangúlag elfogadott feliratnak nagy küldöttség élén Bécsbe vitelére ajánlják. Ezt lelkesedéssel fogadják el, nem tudván, hogy Istvánt még egy nap előtt csak a félelem tartotta vissza attól, hogy Kossuth indítványa ellen a mágnások tábláján föllépjen. A bécsi események hírére rögtön Széchenyit hívatta s vele tanácskozott, ezt azonban elhagyta erélye és semmit sem mert tanácsolni. Most már késő volt! „Már látom, hogy Magyarország végfeloszlása felé indult, végem közel van — írja naplójába aznap — Szegény herceg Metternich! Széchenyi azt remélte, hogy Kossuth bukik meg s vele az alkotmányosság és népszabadság ügye s íme! szegény herceg Metternich és a régi kényuralmi rendszer bukott meg: Magyarország tehát a végfeloszlás felé indult e határozat által. A nagy regnicoláris küldöttséggel azonban ő is elmegy Bécsbe március hó 15-én a délutáni gőzhajóval s ott látja Kossuth óriási diadalát a bécsi nép előtt s belejegyzí naplójába, hogy ha Kossuth akarná, a bécsiek a Burgot is szétrombolnák. Erről mondotta Kossuth később angliai beszédeiben, hogy a tenyeremen volt a Habsburg-család élete, ha lefordítottam volna, mind elvesznek. Az egész uralkodói ház t. i. eznapon Bécsben volt együtt s Kossuth tényleg Bécs ura volt ekkor. Most már mindent meg kell adni, ha azt akarják, hogy még a Habsburg-ház legyen a monarchia uralkodó-családja. A nádor, mint azt Szögyény írja emlékirataí 1. kötetében, nagyon helytelenítette a bécsi kormány gyöngeségét az ottani forradalommal szemben s ennél fogva a magyar követelések megadását tartalmazó kézirat fogalmazványt adott át Szögyény alkancellárnak, melyben a király a magyar felelős minisztérium megadását jelenti ki. Hozzátette, hogy ennek megadásá nélkül ő Pozsonyba

vissza nem mehet, hanem lemond állásáról és mint tábornok oda megy, ahová küldik. A déli 12 órakor megtartott államtanácsban Lajos főherceg, a legmegcsontosodottabb reakcionárius elnökölt, ki annak idején a haldokló Ferenc császárnak megígérte, hogy rendszerén változtatni nem enged. Kívüle részt vettek a Magyarországot érdeklő tanácskozáson Ferenc Károly főherceg, Windischgraatz tábornok, Hartig és Münch-Bellinghausen grófok, osztrák miniszterek, gróf Majláth miniszter, báró Jósika és Szögyény kancellárok és két jegyző, udr. tanácsos, kiknek sem szava, sem szavazati joga nem volt. Amint látható, hazánk sorsa, felett idegenek döntöttek.

A Szögyény által bemutatott leirata javaslatot teljesen elvetették. Az elnök főherceg meghagyta Szögyénynek, hogy azt előzetesen a kancellária dietális bizottságában tárgyalassa, le s a határozatot terjessze eléje, döntés végeit. Itt az a nézet jutott érvényre, hogy a kívánságok megtagadása végzetes lenne a dinasztíára s így kénytelen volt Lajos főherceg engedni s este 9 órakor a déli konferencia tagjai előtt kijelenté, hogy a magyar kívánságokat teljesíteni fogja. Behívták tehát az előszobában várakozó nádort (!) s tudtára adták, hogy kinevezheti Batthyány Lajost miniszterelnökké s megígérheti a magyaroknak azt, amit akar, de egyúttal úgy Lajos, mint Ferenc Károly kesém szemrehányásokat tettek a nádornak, hogy mért engedte ide fajulni a dolgokat. Te lesz az oka, ha Magyarországot elveszítjük, —mondotta a vén Lajos Istvánnak, ki azonban tudta, hogy most saját becsületéről van szó s nem lehet engednie. így tehát megkapván a kívánt leiratot, kinevezte Batthyányt március 17-én miniszterelnökké s (meghagyta neki, hogy minisztertarsai névsorát terjessze eléje.

Az egész ország örömmámorban úszott e hírre. Minden volt és lehető zavargás egyszerre megszűnt és lehetetlenné vált. Nem kellett volna más, mint ez úton becsületesen tovább haladni, — azonban erre István nem bírt kellő elszántsággal. Ezért, mikor báró Jósika Samu volt erdélyi kancellár, ez az igazi nemzetáruló feketesárga magyar, március 21-én azt a javaslatot teszi, hogy bánná báró Jellacsics Józsefet, a fülig eladósodott osztrák ezredest kell kinevezni, ki aztán a magyar nemzet ellen vak eszköze lesz a dinasztíának, a nádor ebbe belemegy s csak azt köti ki, hogy addig ne tegyék közzé, amíg ő azt nem közli Batthyányval, a kinevezett miniszterelnökkel. Arról, hogy e lépés ellen erélyesen lépjen föl s a parlamenti felelős kormány szellemében a felelős (miniszterelnök ellenjegyzését követelje, szó sem volt, pedig igen jól tudta, hogy Jellacsics a Gáj Lajos illír politikus embere s azt is tudta, hogy mért nevezik ki épen ezt bánná, ellentétben az eddigi szokással, hogy horvát bán mindig született magyar volt, mert csak annak volt a horvátok előtt tekintélye. Hogy aztán

a 69-ik rangszámú ezredet egyszerre tábornokká és titkos tanácsossá nevezték ki, megelőzve tömérdek érdemesebb tiszlet és 129 tábornokot, ami igazan példátlan eset volt az osztrák seregben — azzal a nádor nem törődött. Pedig ha valamikor, most kellett volna sarkára állania, tudván, hogy ez Magyarországon nagy visszatetszést fog kelteni. A megdöbbenés csakugyan nem is volt csekély, de akkor még a nemzet örömmámorban úszott s azt hitte, hogy minden bajt elhárít a szeretett nádor, kinek erélyét nem győzték eléggé magasztalni.

Ugyanakkor, mikor István legnépszerűbb s mikor Magyarországon a legteljesebb rend uralkodik, írja alá István március 23-án és nyújtja be az udvari, még el nem kergethetett kamarillának azt az emlékiratát, melynek olvasására minden igazságszerető embernek el kell szörnyednie a melyet megszökésekor, hátrahagyott iratai között magtaltak s a Honvédelmi Bizottmány rendeletéből közzé is tettek. Ez irat megjelentetése egyszerre kitörölte Istvánt a magyarok szívéből, — azontúl senki sem beszélt többé róla. Meghalt Magyarország számára. Ez irat hitelességéhez nem fér szó, mert, hiszen azt maga Szögyény-Marich. László is közzétette Emlékiratai I. kötetének 218. és következő lapjain, keletkezéséndk történetét pedig elmondja a kötet 61. és következő lapjain, hol az is világosan olvasható, hogy a kamarillának Magyarország irányában később követett politikája a nádor iratán alapul. Mi e szörnyű irat tartalma, alább meglátjuk. Itt csak annyit, hogy István szerzőségét kétségbe kell vonnom s azt állítom, hogy ő azt csak magáévá tette, azonban a szerző valószínűleg főudvarmestere, főtanácsadója és fehérhús szállítója a feneketlen magyar gyűlöletéről ismeretes gróf Grünne Henrik volt, ki azután három évtizeden át működött hasonló minőségben. Ferenc József császár mellett; is. E sátáni lélektől telhetett csak ki az a terv, melyet Bécsből azután betűrölbetűre végrehajtanak, azon egyetlen módosítással, hogy a magyar köznépnek a földesurakra uszítása helyett a nemzeti-ségek magyar irtó feluszítását helyezik az első pontba.

VI.

A császárhoz intézett emlékirat annak megállapításával kezdődik, hogy *Budapestben anarchia uralkodik*, mert a hatóságokat egy közbátorsági bizottság megválasztása tehetetlenké tette és csak a Helytartóság működik, úgy ahogy. Az egész ország is ehhez hasonló állapotban van, — nem lehet tudni, mi lesz holnap. Ily körülmények között mindenki csak a kinevezendő minisztériumtól várja megmentését, hogy nagyobb veszedelmet elkerülhessen. Ez is veszedelem lenne (az emlékirat ezt Kalamitaet szóval fejezi ki) s így azt kell ke-

resanünk, melyik a legkisebb veszedelem! (Welche Kalamitaet ist die kleinste.)

Azt kérdezhajjuk e bevezetés olvasásakor, hogy szabad-e tisztességes embernek ily szörnyű valótlanság leírásával hivatalos állását prostituálni? A nádor nagyon jól tudta, hogy Budapesten példás rend uralkodik, hiszen a közbátorsági bizottmányt az ország legfeddhetlenebb polgárai alkotják, kiknek az egész polgárság áll a háta mögött s hogy Budapesten egyetlen rendzavarás sem fordult elő. Lopások, rablások az előtt is voltak, március 15-e után is fordultak elő, de ez nem poljtikai okokra vezethető vissza. Ellenben mindenféle megindult a nemzetőrség felállítása s minden fegyverfogható hazafi örömmel járult a beíró asztalokhoz. Az országban mindenütt hálaadó istentiszteleteket tartottak, örömtüzeket gyűjtottak s az üdvözlő iratok a kinevezett miniszteretnökhöz tömegesen érkeztek. A megyék és városok hála feliratokat intéztek a királyhoz s az öröm általános, a rend példás volt. És ez állapotra inerte István nádor azt írni, hogy Pesten anarchia van s az ország a leggonoszabb kitörésekre lehet készen. Ép ez napi terjesztette a nádor elé Batthyány az ő minisztériumának névsorát, mely aztán megerősítést is nyert. Az Akadémia ülést tart, a nemzeti és a német színházban minden este előadás, a lánchídra felhúzzák az első nagy láncokat. Vájjon anarchiára vallanak-e ezek a tények!

Ezek előrebocsátása után három eszközt javasol, melyek közül valamelyik követendő volna, hogy az anarchia továbbterjedése meggátoltassék s az ország megmentessék. Tehát nem azt, hogy a március 17-iM királyi leiratban megígért felelős minisztérium kineveztessék s annak a törvényes hatalom gyakorlása átadassék, — hanem mint második lehetőséget azt, hogy Battihányval alkut kössön a dinasztia a megmentendők iránt (I) —, ha pedig ez nem lehetséges már, akkor:

1. vagy minden katonai erőt ki kell vonni az országból s azt sorsára bízni, hogy ott a paraszt az urakat gyilkolja, s az úr a parasztot (tehát ő, a király helyettese így tünteti föl a helyzetet akkor, mikor a nemesség önként lemondott a parasztság javára birtokairól!), vagy pedig

3. királyi biztost küldeni az országra, pallosjoggal; rémuralommal állítani vissza a régi, Metternich-rendszert. A kilencszázéves magyar alkotmány felfüggesztése, a Lipót-korabeli Ampringen- és Caraffa-rendszer alkalmazása a nemzeti nádor egyik javaslata, ki addig éljen, míg honának él!

Az első javaslatot erkölcstelennek találja s „visszaborzad tőle.” A harmadikat rendén valónak látja s csak azt kérdezi, bír-e a császárság elegendő katonai és egyéb anyagi erővel ennek keresztülvitelére. Ha igen, amikor tessék megcsinálni, ő hidegen félreáll, kimegy az országból s többé nem törődik vele.

Ez utóbbi kérdés lehetőségét részletezi is, négy szempontot mérlegelve: a) van-e elég pénz és katonaság, pl. 40-50.000 ember; b) csapatok gyorsan ráküldhetők-e az országra, c) van-e alkalmas ember e hóhérmunkára?; d) meg vannak-e arról győződve, hogy ez eszköz alkalmas s nem kell-e visszaszívni mindent? Ha e négy kérdésre kielégítő választ adhat a bécsi kamarilla s ha az osztrák örökös tartományok s kiválólag Itália ezalatt nyugodtan marad, akkor meg kell próbálni ezt, ha pedig nem biztos ez eszköz, meg kell egyezni Batthyányval és az alkotmányos útra kell lépni.

E szörnyű iratot olvasva, a morál insanity esetét látjuk a nádor lelkében kifejlődve. Mivel érdemelte még ezt a benne vakon bízó nemzet, nem tudjuk elképzelni. Azt, hogy belé az eszméket Szögyény sugalta, látjuk az alkancellár emlékirataiból, de hogy ezt ő magáévá tette, ez borzaszt el bennünket, — nem csoda, ha ez irat nyilvános s ágra jutásakor meghalt István az ország számára.

A nádor irata kapóra jött a kamarillának, mely Metternich bukásával még teljes erejében maradt meg, közátokul az osztrák birodalomban. István végzete, az volt, hogy ez irat átadásával már nem volt visszatérése s azt kellett tennie, amit maga javasolt s a kamarilla minden parancsa visszaszállott az ő fejébe átokként. Ez irat akkor jött a le nem tört kamarilla kezébe, mikor ez ürügyet keresett a március 17-iki királyi leirat visszaszívására, vagy legalább is annak olyan megmástitására, hogy minden hatalom Bécsben, a kamarilla kezében maradjon meg. Oly iratot készítettek az alkancellár hatósága alatt, a miniszterelnök félretolásával, hogy alárendelt ügyeket kivéve, minden Bécsben maradjon, Budapesten a Helytartó Tanács maradjon meg más cím alatt, a hadsereget Bécsből vezényeljék, a pénzügyeket ott intézzék s Magyarországnak más hatásköre ne maradjon, mint a pénz behajtása és Bécsbe beszolgáltatása, a katonaság besorozása és eltartása. Elgondolható, hogy a Zsedényi Ede udvari tanácsos által ellenjegyzett irat mily jogos ingerültséget keltett a hazában, kivált Pesten és Pozsonyban, hol az ott időző Zsedényit mégis akarták lincselni, de az idejében megszökött. A nádori iratot azonban a két főherceg vezetése alatt álló kamarilla elfogadván alapul, már másnap tárgyalásra tűzte ki és erre az egész osztrák államtanácsot berendelték, — csak épen a magyar miniszterelnököt nem hívták meg. Ott volt Lajos és Ferenc Károly, Wmdischgraetz, ott a három gróf miniszter Ficquelmont külügyi, Kolowrat belügyi és Hantig tárcanélküli, továbbá Mayer v. Gravenegg kincstári alelnök, báró Jósika Saimu és Szögyény s egy jegyzőkönyvvezető udvari tanácsos.

Egészen természetes, hogy a harmadik pont nyerte meg az egész gyülekezet tetszését, — hogyne, hiszen a magyar nádor javasolja! Az elnöklő főherceg tehát azt kérdezte az

illetékes miniszterektől, van-e elég katona és pénz? E kérdésekre azonban tagadó választ adtak az illetékesek. Ezzel a hóhércmunka lehetősége elesvén, a gyülekezet csüggedten fogott a magyar minisztérium hatáskörének tárgyalásához. Abban azonban mind megegyeztek, hogy a hadügy és pénzügy önálló kezelése nem adható meg Magyarországnak. A királyi leirat ily értelemben fogalmaztatván meg, Zsedényi aláírta s ezzel majdnem életét játszotta el. Az őt halálra kényszerítő jurátusok nem találták meg a már elmenekültet de a nádor igazoltnak vehette azon állítását, hogy Magyarországon anarchia van. Erre támaszkodva léphetett föl március 31-én Bécsben egész határozottan, azt követelvén, hogy a Rendekek kívánságait egész teljességükben meg kell adni, különben ő nem térhet vissza Magyarországra. A két főherceg ekkor sem akart engedni, azonban István egész drasztikusan jelenté ki előttük és Széchenyi előtt, kit tanúnak és saját bátorítására vitt magá val: Ich seh ... Euch auf den Palatin..., ami kissé másféleképp hangzik, mint ahogy azt Szögyény írja. (Széchenyi döblingi hagyományai I. kötet. Ezt a díszes szót azután Széchenyi eltanulja Istvántól, mert ugyanazon naplókötet 300. lapján saját feljegyzése szerint Széchenyi azt mondja Deáknak, mikor az a törvényre hivatkozik: Ezt, azt nem engedi a törvény, — Ich seh,.... auf Eure Gesetze.) Azonban a főhercegek előtt volt e szép szó-nak hatása, mert azonnal beleegyeztek a felküldött törvények szentesítésébe. Az előzetes tárgyalásokra, mint tárgyamra nem tartozó részletekre vonatkozólag, utalom a szíves olvasót Szögyény többszer említett könyvére. Ezekből is látszik azonban az a kicsinyes szerep, melyet a teljhatalmú királyi helytartó játszott, kit untalan várakoztatnak az előszobában, míg az apró udvari tanácsosok a főhercegekkel odabenn tanakodnak.

Általában megjegyezhetjük, hogy István igen alárendelt szerepet játszott a magyar ügyekben a bécsi tárgyalások alatt. Folyton küldözik Pozsonyból Bécsbe, Bécsből Pozsonyba hoz és visz üzeneteket a főhercegektől a Rendekekhez vagy miniszterjelöltekhez s azoktól a főhercegekhez. Ahelyett, hogy mint teljhatalmú királyi helytartó, maga a király személye, intézkednék és parancsolna, folyton azt lesi, mit parancsol neki a magyar ügyekbe beleszólási joggal sem bíró kamarilla, a Kolowrathok, Hartigok, Ficqelmontok hada s akik mögé bújnak, a vén főhercegek. Közjogi dolgokban őt teljesen Szögyény vezeti, kinek minden sugalmazását megfogadja, még azt a végzetes előterjesztést is (március 24.), mely a későbbi bajoknak szülője lett, Azonban azt is látjuk, hogy az alkotmánnyal bíró Magyarország mily csekély súlylyal bír a főhercegek előtt, midőn még oly jelentéktelen kívánalmakról is van szó. Ilyen az, midőn azt követeli a magyar közvélemény, hogy a vámsorompók nemzeti színűekre festes-

senek át az eddigi feketesárgák helyett, A főhercegek makacsul ellenzik ezt a követelést is s csak akkor engednek a midőn felvilágosítják őket afelől, hogy a többi tartományban a vámsorompók az illető tartomány színére vannak festve. Ha tehát a többi tartományban is így van, a kis magyar tartományban is meg lehet engedni e vívmányt, mint begyes engedélyt. Erélyesebb teljhatalmú királyi helytartó az ilyen bagatelle ügyet nem is vitte volna államtanács elé, hanem egyszerűen kiadja a rendeletet, hogy az átfestés megtörténjék, — István ezt is a főhercegekkel és a kamarillával tárgyalta le, hogy aztán mint vívmányt (hozza le a császár-városból. Ingatagsága és őszinteség hiánya tűnik ki viszont a határörvidékre vonatkozó törvényjavaslat elfogadtatása körül fölmerült tárgyalások alkalmából, midőn mindenképen (meg akarja hiúsítani a határörvidék polgárosítására vonatkozó intézkedéseket s ez irányban a magyar minisztériumot akarja letörni β erre ígéretet is tesz Bécsben, azonban Zsedényi, hogy kiengesztelje maga iránt a magyar közvéleményt, titoktón megsürgönyzi Szemére miniszterjelöltnek, hogy ne engedjenek, mert Bécsben engedni fognak. Így aztán, mikor István valamit lealkudott a magyaroknál s azzal diadalmasan akar Bécsben föllépni, ott azzal fogadják, hogy már megadták a magyar követeléseket. A nádor tehát felsülve megy vissza Pozsonyba, de arra nincs bátorsága, hogy Zsedényit az indiszkrécióért megkorholja.

A fentebbiekből is láthatjuk, hogy Szögyénynek igaza van, midőn azt írja, hogy a nádor dinasztikus érzelmeit soha meg nem tagadta és hűtlenségi gondolatoktól mindig psak oly távol volt, mint az uralkodóház bármely tagja, pl. Lajos főherceg, a legmegcsontosodottabb abszolutista. De legalább Lajos főherceg sohasem mondotta, hogy ő csak addig éljen, míg magyar hazájának él és sohasem vallotta magát magyarnak. István, ez alkudozások között nem győzte elégszer ajánlani az országgyűlés felosztatását s az erőszak alkalmazását magyar hazájával szemben, mely esetben ő lemond a nádorságról és elmegey tábornoknak akárhová, — azonban ezt Bécsben nem merték elfogadni, tudván, hogy akkor Magyarország elveszett Ausztria számára. Ferenc Károly főherceg pl. makacsul ellenezte a határörvidék polgárosítására vonatkozó változtatást is István ezt teljesen rendbenvalónak találta s a magyarokat akarta megpuhítani, a főherceget azonban a döntő pillanatban a bécsi nép által gróf Taaffenak adott macskazene eltérítette eredeti szándékától s rémülten egyezett bele a magyarok kívánságába. Mind e gáncsoskodások és kicsinyes ürügyek csak arra voltak jók, hogy a magyar minisztérium kinevezését elodázzák s azalatt a kamarilla vetése ériék. A magyar kormány tényleg még mindig a levegőben lógott, dacára annak, hogy a miniszterelnök már március

17-én ki volt nevezve s társainak névsora március 23. óta föl volt terjesztve. Miért kellett ezt halogatni, alább mondjuk «

VII.

Az osztrák császár, Szögyény alkancellár aláírásával, a kinevezett magyar miniszterelnök mellőzésével, kinevezte báró Jellacsics József ezredest horvát bánná, a nádor beleegyezésével. Gróf Batthyány Lajos ildomosságból nem akarta a dolgokat élükre állítani, holott kötelessége lett volna e törvénytelen irat visszavételét követelni, vagy lemondani. Azonban akkor még nem tudták, mi lesz ebből s túrték, a béke kedvéért. Hogy István nádor sejtette a következményeket, gyanítható, de nem bánta, mert azon meggyőződésben élt, hogy az. úrbéri törvények tönkreteszik az arisztokráciát s így azok visszacsinálása jó volna. Azonban ez az egész 1847/8-iki törvények lerombolását jelentette volna, mit István nem fájlalt volna nagyon. Látjuk, hogy a Batthyányval megegyezést csak mint ideiglenesen elfogadandó eszközt tekintette és ajánlotta, később, lia. a dinasztia megerősödik, ez eszközt el lehet vetni s a harmadik módozatot próbálni meg. E gondolkodás mellett érthető, hogy István az új, de törvénytelenül kinevezett bán ellen egy szót. sem emel, eskütételén nem vesz részt, hanem eltűri, hogy annál Szögyény szerepeljen s a felesketés latin nyelven történjék, holott az 1844:11. te. szellemében benne volt, hogy az összes magyar hivatalnokok a magyar nyelvet tartoznak minden hivatali eljárásukban használni, — a horvát bán pedig magyar hivatalnok volt s így ez ránézve kötelező lett volna. Jellacsics ekkor kapta meg titkos utasításait a kamarillától s a biztatást, hogy akármi történjék, ő azok szerint járjon el. Ezt bizonyára tudta Szögyény is, H a kinevezés főembere volt is bizonyára közölte azokat a nádorral is, mert különben érthetlen volna István magatartása ez egész ügyben.

Jellacsics ugyanis, amint Zágrábba érkezik s átveszi hivatalát Haulik György zágrábi püspök, báni helytartótól, kiáltványt bocsát ki, melyben a többi között ezt mondja népének: Magyarok törnek reátok, hogy a nyert szabadságot elvegyék. E vad csoport gyermekeiteket meg fogja ölni, nőiteket és leányaitokat meg fogja gyalázní, papjaitokat elűzendik s magyar lutheránus vagy épen kálvinista papokat hoznak magukkal számotokra. Nem lesz szabad az atyának gyermekével, a férjnek feleségével, hanem csak magyarul beszélni. A néphez többízben beszélvén, azzal dicsekedett, hogy ő az első bán, ki hozzájuk horvát nyelven szólhat s egyúttal a robot elengedését is saját érdemének tulajdonította, meg nem említvén, hogy azt a magyar törvényhozás törölte el. Egyúttal

rögtönítelő bíróságokat állított föl a magyar rokonszenvet nyilvánítók ellen s a magyarnyelvű intézeteket föloszlatta. A túrmezei kerületet erőszakkal elfoglalván, a magyar hatóságokat onnan elűzte. Mindez Budapesten, tudomásra jutván, a nádor ezeket némán túri, Batthyány pedig fölszólítja Jellacsicsot udvarias levélben, hogy jöjjön vele tanácskozni és ismertesse meg vele a horvátok állítólagos sérelmeit. Jellacsics azt válaszolja, hogy ő a dinasztíának az 1848-iki törvények által sértett érdekeit védeni van hivatva s e törvények ellen akar föllépni.

Eközben Bécsből leküldik a parancsot a délvidéki rácoknak, hogy tüzzék ki a lázadás zászlaját és kezdjék meg a magyarok: ellen az irtó háborút. Az idegen Szerbiából, tehát a török hatóság alá, tartozó tartományból is hívnak át e munkára segítséget s a szerb rablók örömmel jönnek a zsákmányra. Igaz, hogy mikor egyes magyar családokat kiraboltak s legyilkoltak, azon módon haza is takarodnak, a szerzett zsákmányt megmenteni, de a nádor nem tartja kötelességének e miatt a török kormánynál óvást emelni s alattvalói letiltását követelni. (Szerbia ugyan bírt némi önállósággal az 1804-ki Karagyorgyevics-féle szabadságharc óta, de azért mégis csak török tartomány volt, ahol a szultán parancsolt.) A bécsi kormány császári tiszteket rendel le a lázadók katonái vezetésére, mint ezt *Stejin Demeter* főhadnagy 1861-ben Bécsben, megjelent munkájában megírja. A két délszláv nemzetiség csakhamar kezét foghat, mert Magyarországnak nincs kellő katonai ereje s a minisztérium hiába sürgeti a magyar katonaságnak hazarendelését Bécsben, onnan tilalom megy (mindenfelé, nem pedig hazarendelő parancs. A hazaszökő huszárok, ha kéarekerülnek, megtizedeltetnek, — Lenkey és csapata kivétet, hogy haza juthat. Hogy példájukat más hazafias magyar katonák ne követhessék, a magyar hadügyminiszter őket büntetésül a délvidéki lázadók ellen küldi azonnal, hol aztán a legelső áldozat lesz Fiáth Pompéjus főhadnagy, a hazaszökött huszárok egyike. A (hazafiság tehát büntetésben részesül — a magyar kormány részéről. A nádornak van tudomása a bécsi aljas játékról, de ellene nem lép föl. Az ellen sem tett semmit, hogy a horvát küldöttség elfogadtassék, mely Gáj Lajos vezérlete alatt menván Bécsbe, ott a Magyarországtól nyílt elszakadást jelenti be (lásd Bedekovics Lajos levelét Szögyényhez, a könyv 223. lapján) sem az ellen, hogy e Gaj császári tanácsossá ne neveztesék ki ez alkalommal, elismerésül eddigi és mostani szerepléséért.

Jellemző, amit István április végén Szögyénynek mond, mikor az tőle elbúcsúzni Bécsben megjelenik: ...nem hiszem, hogy sokáig fogok Batthyányval és minisztériumával egy úton haladhatni, illetőleg, hogy ezt Ófelsége sokáig megtarthassa. Ez esetben — folytatá — nem marad egyéb hátra,

aminthogy én a koronát magamhoz véve, tekintélyes fegyveres serővel a komáromi várba vonuljak s az országhoz proklamációt intézve, felhívjam mindazokat, kik urunk és királyunknak odaadó hívei, hogy kövessenek engem.

Mindnyájan tudták, nemcsak mi tudjuk ma, hogy Batthyány és minisztériuma sem áprilisig, sem azon túl egy hajszálnyira sem tért el a szigorúan törvényes útról, hiszen épen az volt a hiba, hogy mindaddig deputációzgtak Bécsben éis haboztak Budapesten, míg csak teljesen föl nem készült a kamarilla és le nem vetette álarcát szeptemberben, amikor már nyíltan léphetett föl. Kossuth július 11-iki nagy beszéde leleplezte a bécsi ármányokat s a magyar kormány ennek tudatában és dacára mégis a szigorú törvényesség útján maradt. A nádor ellenben nem akar velük menni, sőt előre látja, hogy a bécsi körök mihamarább elejtik Batthyányt és felrúgják a törvényességet. E nyilatkozatából látható, hogy ő mindenről volt értesülve s azt az eshetőséget vetette föl, hogy beveszi magát Komáromba, tekintélyes haderővel s megvárja Ausztriából a fölmentő sereget, miután ekkor még a Magyarországon levő csapatok nem voltak a magyar hadügyminiszternek alárendelve, is a nádor parancsolhatott volna a csapatoknak. Ami a királyhoz hű magyarokat illeti, kikkel Kamáromba akart volna bezárkózni, ezek száma arra a pár feketesárgára olvadt volna le, kik eddig is hívei voltak, — nem a királynak, mert annak Kossuth és társai voltak igazi hívei, hanem Lajos és Ferenc Károly főhercegeknek, Magyarország ellen. Tisztességes ember nem ment volna a nádorral, ha a másik oldalon a törvényhű Batthyány, Kossuth, Deák, Szemere, Klauzál, Eötvös, Mészáros bocsát ki ellenproklamációt. E nyilatkozata azonban megmagyarázza, mért húzta-halasztotta mindig a nádor a magyar kormány jogos kívánságainak teljesítését, mert egyrészt mindig várta Bécsből a felkészültség bejelentését, másrészt a Batthyány-minisztérium elcsapatását s a jelszót arra, hogy ő komáromi tervét végrehajthassa. Hogy az ellentét a nádor és a kormány között [kezdetől fogva fönnállott, bizonyítja Bartal György udvari tanácsos, ki a március 31-iki konferenciára hivatalos lévén, az akikor kényszerűségből engedni hajlott nádor magaviseletét úgy adta elő, hogy a régi rendszer bukásán kesergő Szögyénynek vizsgálatul azt mondotta, hogy e beleegyezés csak ideiglenes és hamarosan vissza lesz csinálható. E kétszínűség adta Szögyénynek április 6-án azon javaslat tételére a bátorságot, hogy a király erősítse/ ugyan meg a felterjesztett törvényjavaslatokat, de vegyenek a nádortól és Battnyánytól kötelező nyilatkozatot, hogy a törvény végrehajtását nem követelik. Ebbe a nádor bele is ment, de Batthyány nem s közbejött Zsedényi indiszkrét tudósítása s a szép terv vízbe esett. A nádornak Batthyány iránti ellenszenve bizonyára e napra viheto vissza,

de egész későbbi magyarországi szereplése alatt tapasztalható. Midőn a, törvényeik megerősítése és a király által a nádornak: átadása április 11-én megtörténik, István az ország színe előtt e szavakat mondja:

—...Egy boldogított, háládatos nép környezi itt Fölséged királyi székét. s a nemzet szíve soha forróbb szeretettel, több hűséggel nem dobogott fejedelme iránt, mint dobog most Fölségedért, ki a jelen törvények szentesítése által honunk újjáalkotója lett. ... Mert valamint új, életerős alapra fektettetett ezen törvények által a magyar alkotmány, úgy biztosabb alapot mert általuk azon szent frigy is, mely e hazát Fölségedhez és királyi házához édes kapcsolással köti... stb.

Képzeltető-e ennél nagyobb hipokrizis, ugyanazon szájból jövőn ez a beszéd, amely pár nap előtt azzal biztatta Szögyényt, hogy e törvények (melyek által új, életerős alapra fektettetett a magyar alkotmány) igen rövid ideig fognak tartani, ugyanazon boldogított háládatos népről beszélni, melyre pallosjoggal akart volna pár nap előtt hóhért küldeni, áriról a honunkéról és hazáról beszélni, melyet anarchiában levőnek tüntetett föl két hét előtt!

E percben az osztrák ügyek nagyon rosszul állottak Olaszországban. A szabadságáért küzdő lombardi néphez csatlakozott a piemonti király, Carlo Alberto, aki arra a hírre, hogy Radeckzy osztrák tábornagy kénytelen volt március 21-én éjjel kiüríteni Milánót és Veronáig visszavonulni, hadüzenet nélkül bevonult Milanóba s utánaeredt Radeckzy futó hadának. Ausztria április 1-én hadat üzent a piemonti királynak s a magyar kormányt is fölhívta, hogy e háborúban a császárt támogassa, a pragmatica sanctionak nevezett 1723:1. és II. te. szellemének értelmében. (A valóságban e törvénycikkek egy betűt sem tartalmaznak oly irányban, mintha Magyarország köteles volna a császár tartományait megvédeni külről jövő támadás esetére, azonban Deák Ferenc is úgy magyarázta e törvényt, hogy e védelem kötelezettsége bár nincs a törvényben, de folyik belőle s így Bécsben azt követelték, hogy mi támadjuk meg a zarnokság érdekében a szabadságukért küzdő olaszokat.) Míg azonban egyrészt azt kívánták Bécsben, hogy a hazánkban levő csekély katonaságot is küldjük az olasz harctérre, (István I. pontja) benn az országban ellenünk izgatták a nemzetiségeket: szerbet, oláhot tót, horvátot s ezek gyilkos merényleteit onnan fegyverrel, katonatisztekkel és pénzzel támogatták. Haditerveket dolgoznak ki Magyarországnak kilenc felől megtámadására s az egész országnak: egy nagy hadszíntérré átváltoztatására, hol az egyik nyelvű állampolgár a másik nyelvűt irtsa. Ugyanakkor, hogy

az új kormány helyzetét magában az országban megnehezítsék, azzal a követeléssel állottak elő, hogy a pénzből teljesen kifosztott Magyarország az eddigi osztrák államadósságok egy részét vállalja magára. Ez ídétlen követelés is a nádor beleegyezésével történt és súlyosbítja elfogadását az a körülmény, hogy nem volt senki által sem ellenjegyezve, egyedül Ferdinánd király aláírását tette rá a bécsi udvar vakondok-hada. A nádor azonban ez iratot elfogadta ahelyett, hogy egyszerűen visszautasította volna a tárgyalás végett kiadta a magyar kormánynak. A törvénytelen iratban nem kevesebbet, mint évi 10 millió forintot követeltek Magyarországtól, melynek a felelős minisztérium ügykezelésébe, átadott összes pénze április 11-én 506.015 frt és 24 kr., az 1848. év második felére várható összjövedelme pedig 10,126.730 frt volt. Ebből követelt tehát a bécsi kormány Magyarországtól 10 millió forintot, az az pár ezer forint híján összes bevételét! S ez iratot a nádor elfogadván, elküldött e a kormánynak, hogy tegyen róla!

Íme itt volt felállítva az a rémítő kelepce, melyben Magyarországnak el kellett buknia. Ha magára vállalja a ropant összegű adósság kifizetését, az adókat kell legalább is kétszeresére emelnie, ami lehetetlen volt, mert az úrbéri és a dézsma váltság miatt úgyszólván magasra fog emelkedni az adó előreláthatólag. Ha nem vállalja, akkor lázadó, mert a császáron és egyéb országain nem segít, holott erre (az osztrák jogászok és államférfiak szerint) a Pragmatica Sanctio kötelezi. Láttuk aztán 1867-ben, hogy Deák Ferenc is erre az álláspontra helyezkedett, melynek elfogadása ellen pedig 1848-ban teljes lelkével tiltakozott. A bécsi államférfiak a markukba nevettek, látván azt, hogy e sátáni kelepceből kibontakozás nincs. A nádor ezt hidegen háritotta át a kormánynak, ahelyett, hogy a limine visszautasítván, mint törvénytelen és absolutiste (azaz alkotmányos miniszteri ellenjegyzéssel nem bíró, tehát el sem fogadható) ídétlen merényletet az ország ellen, ja kamarillát leintette volna a hasonló cselekedetek elkövetéséről. Az ország elkeseredése érthető volt, de ezzel a súlyos kérdés nem volt megoldva.

Csakhamar még súlyosabb dolgok is következtek. A délvidéki lázadáshoz az erdélyi oláhság mozgalmi járultak, melyeket Balázsfalván, osztrák tábornoki segédlettel indítottak meg május 15-én és következő napjain. A felvidéki pánszlávoknak napidíjak mellett engedtek vasúti szabadjegyeket a magyarság ellen összehívott gyűléseik megtartására és látogatására, Jellacsics pedig vérbíróságokkal terrorizálta a magyarokhoz szító lojalis horvátokat, A király ugyan elrendelte az országban levő összes haderőknek a magyar hadügyminiszter alá rendelését, azonban ugyanakkor titkos parancs ment a parancsnokokhoz, hogy ennek nem kell engedelmeskedni s

Lederer budapesti parancsnok nem is engedelmeskedett s midőn ezért a budapesti néptől macskazenét kapott, vérfürdőt rendezett a várban. Az általános elszörnyedés és az elrendelt vizsgálat elől ugyan Bécsbe szökött, azonban a többi parancsnok magát a bécsi utasításhoz tartotta. A nádor, hogy valamit mégis cselekedni láttassék, küldött rendeleteket Jellacsicsnak és a parancsnokoknak, azt azonban, hogy maga menjen le Zágrába és vonja ott felelősségre a lázadót, nem tette meg —, mert bizonyára utasítása volt erre. Kinevezte báró Hrabovszky János tábornokot kir. biztossá, de fegyveres erőt nem adott neki, úgy, hogy az nem mehetett el Zágrába, mert élete veszélyben forgott volna, holott, ha a császári család tagja megy oda, bizonyára vége lett volna ott minden hadi készülődésnek s Jellacsics rablóhadjáratától megkíméltetik hazánk. A sok irat helyett, melyeket Bécsből küldöttek Jellacsicsnak és parancsnoknak, melyet a nádor küldött a lázadó bánnak, egyszerűbb lett volna egy rövid utazás Horvátországba, az 1847-iki fiumei úthoz hasonlóan, ez esetben azonban a bécsi terv dugába dőlt volna. Ezekhez járult még az a baklövés aszemelyet István elkövetett, midőn május 14-éről keltezett és Szemere által ellenjegyzett iratában Jellacsics bán-voltát is kétségbevonja, mivel nincs hivatalába beiktatva, tehát nem gyakorolhat báni jogokat. Azonban az 1847/8-iki törvényekben Jellacsics mint bán van jegyezve, tehát ez utólagos kétségbevonás csak hitelét rontá a nádori iratnak s ezt ki is használták ellene. Jellacsics, hogy ezt se lehessen ellene fölhozni, június 5-én. beiktattatta magát báni hivatalába, — kik által, a megint ékes dolog volt, A nádor ebbe belenyugodván, báró Hrabovszkyt másfelé küldötte. Ugyanakkor, hogy a hazánkban levő lecsökkentett haderő még jobban fogyjon, a király, herceg Eszterházy miniszter ellenjegyzésével, elrendeli, hogy az olaszok által veszélyeztetett (!) dalmát tengerpart védelmeire Magyarországból menjen sereg is nem Horvát-Szlavon-Dalmátországból, melynek bánja gyűjté a seregeket, — Magyarország ellen! A kormány ennek is eleget tesz s magyar csapatokat küld oda, ahelyett, hogy Jellacsicsot kényszerítené e partok megvédésére, mely területnek bánja és főparancsnoka volt. Hogy e csapatok ne legyenek pótolhatók Ausztriából, a jó feketesárga, bár becsületes Mészáros Lázár hadügyminiszter a Galíciából hazaszökött ihuszárokat június 6-án közzétett hadügyminiszteri értesítésében egyenesen megbélyegzi és hazajövetelüket összeküvésnek nevezvén, bűnük megtorlására külön bizottmányt nevezett ki. Ennek köztudomásra jutása után az Ausztriában levő magyar csapatoknak elment a kedve a haza jöveteltől.

Az országban még bennlevő magyar csapatoknak az országból kicsempészéséről érdekes visszaemlékezést közölt *Darmay (Viczmándy) Viktor* 1848-iki Ferdinánd-huszárhadnagy a Hazánk és Külföld 1868-iki évfolyamában. Elmondja,

mily körmönfont számítással akarták rábírní a huszártiszteket arra, hogy maguk kérjék a Windischgraetz seregéhez áttételüket s miként akarta gróf Kolowrat-Krakovszky Lipót ezredes a hozzá méltó Ripp Károly alezredes s más tisztek segítségével e csínyt végrehajtani, melyet a sorok írója, Ferenczy József és Gromann Ede kapitányok segítségével hiúsított meg. Ez eljárás is, amint látható, István nádor emlékiratának 1. pontja értelmében és szellemében lett volna végrehajtható, párhuzamosan az egyelőre elfogadott 2. ponttal.

A rút játék tovább folyik: június 10-én jelenik meg Ferdinándnak Jellacsicsot letevő rendelete s szózata a horvátokhoz, melyben a pártütő bán letételét tudtul adja s megtiltja nekik, hogy Jellacsicsnak engedelmesséjének. Engedni kellett, hiszen Prágából rémhírek érkeztek: a hű csehek is lázadónak már. Két nap múlva ki is tört a forradalom, a főparancsnok Windischgraetz herceg feleségét az ablakon át lőtték agyon a hű csehek (június 12-én), mire a bős herceg a várost összebombáztatta, körülbelül 80 embert lelőttek a katonák s a megjuhászodott felkelők által kiszolgáltató vezetőket Windischgraetz agyonlövete. Még jobban megnőtt azonban a kamarilla embereinek szára a, rosszul sikerült cseh forradalom leverése után azzal, hogy a szervilis német parlament négy-százon felüli szótöbbséggel választotta meg János osztrák főherceget német birodalmi kormányzóvá (június 27-én). Az orosz csapatok bevonultak Moldvába, tehát készen arra, hogy Ibármikor törjön, is ki forradalom, kéznél lesznek. Úgy látszik, ezt már Bécsből dirigálták, számítva arra, hogy Magyarországon baj lehet, míg az olasz harctéren Carlo Alberto és az olasz népharcosok veretlenek.

Ily auspiciumok között nyitja meg István július 5-én az első magyar parlament ülését. A magyar minisztérium azonban nem egységes: Kossuth világosan látja a Bécsből vezetett gálád aknamunkát hazánk ellen, de mellette a kabinetben egyedül Szemeire állott, a többi miniszter, bölcs mérséklet ürügye alatt, kerülni kívánt minden összeütközést az osztrák kormánnyal, ámbár galádságát igen jól tudták. Az olasz kérdés csaknem törésre vitte a dolgot s a mindig lojális Batthyány nak alig sikerült egybetartania fiatal kormányát, mely leszavazta Kossuthot és Szemerét s az olaszok ellen megígérte a segílyt, bizonyos kautélák mellett, míg Kossuth azt egyesesen elutasítandónak vélte. Kossuth azonban az ügyet az országgyűlés elé vitte július 11-iki nagy beszédében, melyhez aligha kérte ki Batthyány és társainak beleegyezését. Ismeretes e beszéd óriási hatása, de az is bizonyos, hogy a kormányt ezentúl csak a vis inertiae tartotta egybe. Széchenyi nyíltan dolgozott miniszter társa ellen az Ullmann-házi konferenciákon, hol a nemzetgyűlés tagjait Kossuth ellen, izgatva,

Eötvös örökké menekülni akart, Deák tiltakozásokkal és a jog hangoztatásával akart harcolni akkor, mikor már amagyarok kiirtásának jelszava nyíltan hangoztattott, Batthyány a nádorral egyezkedett és eljárt a titkos konferenciákra. Mészáros Lázár a mindenkori császárnak akart engedelmessékedni. Kossuth államtitkára, Duschek pedig szötte alávaló terveit a neki nem hazája, Magyarország megbuktatására. Azonban azt is látta mindenki, hogy ha a kormány szétmegy, nincs az a hatalom az országban, mely egy második minisztériumot.. össze tudjon hozni, amint. azt. Batthyány második kísérlete bebizonyítja, Tehát a lehetetlenséggel küzdöttek, melynek vége Széchenyi felörlődése, Eötvös és sógorának, Trefortnak szökése s a Honvédelmi Bizottmány megalkotása volt. Az olasz kérdésben, mely a minisztérium szétrobbantása volt fölvetve, István nádornak dicstelen szerep jutott. Ő volt az, aki ennek a trónbeszédben teendő kötelező ígéretet vette ki Batthyány tói, hogy így a nemzetet oly fausse positionba vigye,, melyből nincs kigázolás. Kossuth kénytelen volt a minisztertanácsban engedni, mert nem akarta Batthyányt lehetetlenné tenni, miután az; ígéretet tett a nádornak. Azonban július IIrím beszédében leleplezván az ármányokat, az olasz, kérdést ezzel eltemette. Most már a haza megmentésének kérdése félretol minden más kérdést. A feketesárga írók, élükön Kovács Lajossal és Kemény Zsigmonddal, nagyon rossz néven veszik Kossuthnak, hogy ily módon tekerte ki nyakát az, olasz kérdésnek, melyen el kellett, volna buknia Kossuthnak, mi azonban ebben oly bámulatos taktikai fogást látunk, mely egy hazaszerető és mellétekintetek által nem vezetett országgyűlést, egységessé forraszthatott volna teljesen. A nádor intrikája csütörtököt mondott e kérdésben, Kossuth keresztül-húzta számítását, s eltolta a kelepécét lába alól.

III.

Kossuth júliusi beszédében 42 millió forintnyi hitelt kérvén, ezt a Ház neki egyhangúlag adta meg s István nádor a papírpénz kibocsátását jóváhagyta, mire a pénzek nyomatása megkezdődött. A nemzeti ügy ezzel lényegesen föllandült, mert volt pénz. Duschek Ferenc kamarai elnök 1848 elején több, mint 10 millió forint értékű pénzt Bécsbe küldött s az ország teljesen pénz; nélkül állott az események rohamos haladásával szemben. Az újonnan nyomatott 1 és 2 forintos pénz kibocsátásával e hiányon egyszerre segítve lett s Duschek iekefeeméje egyszerre látta, hogy a magyar nemzet kerekedik felül, ha e pénzjegyek nyomatását valahogy meg nem szüntetik. Kossuth, fájdalom, vakon bízott ez álnok csehben, mért

nagyon szorgalmas és szakértő hivatalnok volt, ki a pénzügyek technikáját igen jól tudta s teljes odaadást is tudott színlelni. E gonosz lélekben ekkor fogamzik meg egy sátáni terv, mely a nemzeti harc teljes megsemmisítését célozta s melyhez sikerült a nádor teljes beleegyezését is megnyernie.

Maga, nemzeti ügyünk második nagy árulója, Duschek Ferenc, a pénzügyminiszteri államtitkár, ki a magyar ügy szolgálatára esküt tett, így adja elő árulását a pesti cs. k. haditörvényszék előtt 1850. július 11-én tett vallomásaiban, midőn már erre Haynau bukása folytán kényszerítve sem volt, de önkényt jelentkezett, hogy az osztrák önkényuralomnak tett szolgálatai jutalmát elnyerje: Én ő Fenségének (a nádornak) Stoffer irodafőnök úr útján terjesztem elő azon kérésemet, hogy feltűnés nélkül ő Fenségéhez óhajtanék jutni., ki is ez alkalommal bizalmasan tudtomra méltóztatott adni, hogy a Kossuth-párttöredék üzelmeit nem szándékozik tovább tűrni, de Magyarországot a dynastia számára meg akarja menteni. A Főherceg úr engem, mint ahogy magát kifejezte, mint Házának hű szolgáját és barátját szólított fel arra, hogy nézetemet oly eszköz felől, mely a kívánt cél deresére segítene, nyíltan mondjam el. Vettem magamnak a bátorságot, hogy ő Fenségének azt tanácsoljam, hogy Kossuthnak annyi sokszor fenyegetésként bejelentett lemondását az első jó alkalomná! fogadja el s egy átmeneti minisztériumot alkosson, s ezzel azt a kísérletet tegye meg-, mint lehetne a magyar ügyeket az összmonarchia érdekeivel összhangba hozni és szabályozni .... Arra is kértem a főherceg *urái*, a szükséges csapatok összevonása által Pest és Buda városokban a közcsendet biztosítani törekedjék, biztosítván ő Fenségét a felől is, hogy Kossuth visszalépésekor *azonnal beszüntetem a pénzgyártást, az anyalápokát a Fenségének átadandom* s amint igazoló iratomban említettem, beszélgetésünk titokbantartására is kérve, egyúttal azon intézkedés megtételére, hogy a közigazgatás a szükséges összegekkel el legyen látva.

„A főherceg följegyezte megjegyzéseimet s midőn; részleteiben beszéltük meg tervünk kivitelének módozatait, ő Fensége azon szilárd elhatározását nyilvánítá, hogy *ezek értelmében fog cselekedni* s biztosított engem a felől, hogy tanácsom szerint úgy megbízottjai kiválasztásában óvatos leend, mint a felől, hogy kiváló gondja lesz rá, hogy terve időnek előtte el ne árultassék.

Duschek e vallomáshoz kétség nem fér. Nem volt rá, kényszerítve, de nem is mondhatott valótlan, hiszen a nádor még élt és bármikor rácsafolhatott volna a hazugra, ki *a nemzet tulajdonát* képező s a nemzetet fő eszközeül szolgáló s maga a nádor által törvényesnek ki jelentett, eszközök *ellopását ajánlja neki s őt orgazdának teszi meg*. Ilyen égbekiáltó bünt

csak egy olyan hazátlan semmiházi követhetett el, mint Duschek, kinek Magyarország élete vagy halála mindegy volt, hiszen neki nem volt hazája s az eskü, melyet letett, nem számított. Más beszámítás alá eshetik a nádor, ki maga hazájának Magyarországot vallotta s e csábító sátán tervébe nemcsak belemegy, a helyett, hogy megvetéssel kidobta volna e szennyes gondolkozású árulót, Kossuthot figyelmeztetvén, hogy kire vesztegeti bizalmát, de e terv gyors kivitelét azonnal sürgeti, hogy a nemzeti harc csirájában el legyen fojtva s Jellasics rabló-betörésekor az ország pénztelenül álljon, kiszolgáltatva a rablónak.

A nádor tudniillik nagyon türelmetlen lett és mint Duschek vallomása további folyamán előadja, már a következő napok egyikén hozzáküldi gr. Zichy Ferencet, a későbbi írhető muszka vezetőt, megkérdezni, hogy mi leszi? A megrémült Duschek azt kérdezi a gróftól, hogy mit tud a dologról, mire az elmondja, hogy a nádor őt a dologba beleavatta. Duschek elutasítja a hívatlant, de egy óra múlva b. Wenckheim Béla, a nádor fő-udvarmestere jön ugyanazon kérdéssel, majd délután Stoffer József iroda-igazgató, mire Duschek azt izeni a nádornak, hogy tartsa meg a kettőjük között kötött meg egyezést, a titoktartást illetőleg. Azonban most már késő volt, mert (úgy látszik) még mások is megtudták a főhercegtől a merénylet tervét β erre Vörös Antal, Kossuth magántitkára a bankjegy-nyomdába magát kinevezte kormánybiztossá s két század nemzetőrrel bevonult, hogy a tervezett lopást megghiúsítsa. Duschek erre abbahagyta a dolgot, a nádor, pedig belátta, hogy erőszakkal nem lehet a tervet keresztülvinni s mégis csak Jellasics segítségével kell a magyar nemzet letörését s a kamarilla terveinek végrehajtását eszközölni. Duschek bűnének tudói és elősegítői megmaradtak 1867 után is kiváló hazafiaknak, a nemzet hamar felejtett s minden árulójának megbocsátott. Duscheket azonban a cs. k. haditörvényszék kötél általi halálra ítélte s csak a császár kegyessége változtatta azt át hat évi várfogságra. Kegyelmet nyervén, kiszabadult s árulásáért Magyarországtól nyert élete fogytáig nyugdíjat 3 nem kötelet, melyet megérdemelt volna.

IX.

Az ultima ratio mégis csak Jellasics maradt. Az eddigi kísérletek, mint fennebb láttuk, megghiúsultak, a fegyveres eldöntés maradt csak hátra. Nem volt már ez új dolog, hiszen a magyarországi rácok, támogattatván a szerbországi fajtestvérek által, már megkezdték a magyarság legyilkolását a Délvidéken, hol rendes csatákat volt kénytelen a magyar kato-

naság a felkelőkkel vívni s áruló vezérei miatt csaknem mindig vesztett. A rációkhoz«tehát a horvát banditákat kellett csatolni (maguk a Jellasics tiszték mondták saját csapataikat rablóbandának, az elfogott levelekben), hogy a csekély haderőjű Magyarország elveszen. Az olaszországi harctér kedvezőleg alakult az osztrák ügyekre nézve, Carlo Alberto le volt verve s vissza vonult kis országába, a bécsi udvari párt levethette már álarcát s nyíltan léphetett föl a magyar alkotmány ellen. Addig is konspiráltak Jellasicssal, igazán undorító játékot űzve a szegény V. Ferdinánd háta mögött, melyről a jámbor mitsem tartott, de melynek horderejét nem is értette volna meg. ha valaki meg is magyarázza neki. E játékban a főszereplő a trónörökös, Ferenc Károly főherceg felesége, Zsófia főhercegnő volt, A király megfosztja Jellasicsot jun. 10-iki leiratában a báni méltóságtól, megdorgálja, midőn előtte jun. 19-én Innsbruckban megjelenik, de Zsófia nemcsak fogadja, hanem sokak jelenlétében megcsókolja és lovagiává avatja. Némely hír szerint Jellasics egyenesen Ferenc Károlyéknál szállott meg, midőn Innsbruckba érkezett, tény azonban az, hogy ott örömmel fogadták az uralkodó által bűnvád alá helyezett és hivatalától megfosztott bán-t, tény az, hogy hivatalból rendeztek neki az osztrák tiszték fáklyás-zenét s hogy az udvarnál kitüntetéssel fogadták mindenütt. Tény az, hogy a bécsi hadügyminiszter a Magyarország ellen vonulandó horvát seregnek Bécsből küldött pénzt s elég arcátlan volt e pénzt a magyar kormánytól követni, tény az, hogy János» főherceg a letétel után a Jellasics-hoz intézett levelet Kedves Jellasics bán! megszólítással kezdette, szóval az udvar nyíltan demonstrálta azt, hogy a császár-király rendelete semmis, mert a császár felett álló hatalom nyíltan tüntet Jellasics mellett, a császár ellen.

Egész július és augusztus hónapokban nyíltan folyik Horvátországban a hadikészülődés Magyarország ellen. A magyar kormány tudja ezt és legális eszközökkel akar harcolni akkor, mikor ott már ágyukat és puskákat töltenek. A kamarilla visszaköltözteti Ferdinándot Bécsbe, honnan aug. 11-iki kelettel jön István nádorhoz egy királyi kézirat oly tartalommal, hogy Ferdinánd egészsége helyreállván, visszaveszi tőle a jun. 26-án reá ruházott teljhatalmat s maga fog intézkedni a kormányzati ügyekben, azaz István nem szentesíthet törvényeket, nem nevezhet ki főhivatalnokokat, minisztereket, nem intézkedhetik a hadsereg dolgában teljes királyi hatalommal, bár kir. helytartó és nádor. Egy szóval. Bécsben kitalálták a módját annak, hogy lehet a szentesített magyar törvényeket kijátszani s az 1848:111. te. hatályát paralizálni. Hogy ez István beleegyezésével történhetett csakis, az iránt nem lehet kétség, mert különben le kellett volna mondanía azonnal állásáról.

Az 1848:111. te. 2. §-a ezt mondja: ő Felségének az országbeli távollétében a nádor s királyi helytartó az országban és ahhoz kapcsolt részekben a korona egységének s a birodalom kapcsolatának épségbentartása mellett a végrehajtó hatalmat a törvény s alkotmány ösvényén teljes hatalommal gyakorolja s ez esetben a mostani nádor, cs. kir. főherceg Istvánnak személye hasonlóképen sérthetetlen.

E cikkelyben tehát a teljhatalom ki van mondva s a következőben a végrehajtóhatalom fogalma körülírva. A 11. §. megállapítja, hogy a nádor nevezi ki a miniszterelnököt, a király távollétében; de az egyházi méltóságok kinevezése kivételt a nádor joghatósága alól, mert azt csak az apostoli király eszközölhette. A határvonal ezekben meg lévén vonva a király és a nádor joghatósága között, az aug. 14-iki rendelet egyenesen törvénybe ütköző volt s ha a nádor nem tiltakozott ellene, bizonyára csak azért történhetett, mert eleve beleegyezett e *capitis diminutioba*, hogy a nemzetet kínos helyzetbe hozhassa. Kossuth átlátván a cselszövényen, szeptember elején, míg Batthyány és Deák Bécsben járnak, hogy a legális álláspontot fejtegyék a Horvátországban megtöltött ágyukkal szemben, följánlotta a magyar koronát Istvánnak, ki azt nagy lelki tusa után visszautasító. Érdekeden írja ezt le a nagy számúzott Irataim II. kötetében (265-9.1.) Pedig más megoldás arra, hogy a monarchia továbbra is *becsülettel fönmaradjon*, nem volt, mint az, hogy Ausztria császára legyen Ferenc József, Magyarország királya pedig VI. István. Ez államszövetség a két rokon uralkodó között megalkotta volna Európa egyetlen igazi nagyhatalmasságát és sok millió ember életét kímélte volna meg. Azonban ennek belátására István nem bírt eléggé átható értelemmel és erkölcsi komolysággal. V. Ferdinánd, a gúnyolt, semmibe se vett árnyék-király helyett egy népszerű és kedvelt Habsburg a magyar trónon, egy nagy reményekkel várt fiatal főherceg az osztják császári koronával fején, oly hatalom lett volna, mely akár az agyaglábú kolosszussal is elbánhatott s Közép-Európa urára lett volna. A jó alkalom azonban elveszett s Ausztria ment a maga négyszázados útján az ármányok, aljasságok és csalások hagyományos mesterségét tartva állambölcsestésnek s harcolva a népek szabadságvágya ellen s végül önfeloszlását készítve elő.

István azzal tért ki Kossuth ajánlata elől, hogy atyjának megesküdött aura, hogy nem fogja a monarchiát kétfelé szakítani. Ez esküjét híven meg akarta tartani, azonban azt a másik esküt, melyet a nemzetnek tett, mikor nádorrá megválasztatott, azt meg lehetett szegnie s a nemzet ellen dolgoznia. Mert, mint fennebb kimutattam, István már ekkor nagyon eltávolodott attól az eskütől, melyet Istenre, a Szentháromságra, Bol-

dogságos Szűz Máriára és minden szentekre letett, hogy Magyarországhoz hív lesz s ennek érdekeit, jogait és igazát mindenekfelett védelmezendi. Ez az eskü tehát nem volt hatályos, mert ezt csak a nemzetnek tette, a másik, melyet atyjának tett, azért volt hatályosabb, mert (mint többek előtt kimonda): megszűnhetik nádor lenni, de sohasem szűnik meg osztrák főherceg lenni. Az osztrák főherceg esküje tehát a fontosabb és megszeghetetlen, a magyar nádoré alárendelt és megse éghető.

Az események, most már gyorsan következtek. Egyik oldalon Jellacsics és rablóbandája teljes felkészültséggel (hiszen meg pénzt is veretett zsoldfizetésre, ami azonban még a bécsi udvarnak is sok lévén, letiltotta a pénz kibocsátásáról s a pénzt elkobozta), más oldalon a meghasonlott magyar kormány a nádor sötét ármányai által paralizálva s a magyar területen levő csékélyszámú hadsereg, vezér nélkül, mert gr. Teleki Ádám tábornok kijelenté, hogy nem harcol Jellacsics ellen, Berchtold, Ottinger s a többi tábornok meg egyenesen átszökött hozzája, alig hagyva meg itt a becsületes Móga Jánost, b. Hrabovszky Jánost, Mészáros Lázárt s néhány gyenge kapacitást, kik becsületességével nem állott arányban hadvezéri tehetsége. A rémítő zavart fokozandó, a kamarilla a gyámolatlan V. Ferdinánddal aláíratott egy okmányt, melyben meghagyja a magyar kormánynak, hogy a királyi irathoz csatolt osztrák Emlékirat-ot tegye megfontolás tárgyává és az abban foglalt követeléseiknek, t. i. a had- és pénzügynek Bécsbe visszahelyezését vigye keresztül. Ezen, ellenjegyzés nélküli királyi leirat István nádorhoz küldetett, általa pedig, egyszerű visszaküldés helyett, Batthyányhoz; továbbíttatott. A minisztérium felháborodva utasítá vissza ez iratot, azonban a nádornak senki sem tett szemrehányást törvénytelen eljárásáért, Budapesten léteieit oly kezességnek tekintették, mely megvédi az országot minden ármány ellen, — még mindenki bizott esküjében.

Szeptember 4-éről aztán újabb királyi leirat jön, most már nem a nádorhoz, hanem a kedves Jellacsics bán-hoz, természetesen szintén miniszteri ellenjegyzés nélkül. A kedves bán visszahelyeztetik hivatalába s minden eddigi ténye helyeseltetik. Ez irat Budapestre érkezvén, a nádort rögtön megkérdette a kormány, van-e tudomása ez iratról, mire az tagadólag felelt. Azonban hitelességét nem lehetett-kétségbe vonni s erre az országgyűlés megint egy küldöttségnek a királyhoz menesztésével akar kísérletezni, mely el is megy és felsülve jön vissza, szept. 9-iki fogadtatása után. Mikorra hazaér, jön a hír, hogy Jellacsics rablómaga átlépte a Drávát és Budapest felé jön, előbb rendes hadizenetet küldve, mintha külállam volna.

A hír Budapesten leírhatatlan izgatottságot keltett és méltán. Az ország egyik zászlósura, az egyik társország köz-igazgatási hivatalnoka, ki a magyar kormány közege és alárendeltje, a monarchia túlsó felének hivatalos támogatásával gyűjt fegyveres rablóbandát, azzal beront az országba azon célzattal, hogy a király által kinevezett kormányt letegye, esetleg elfogja, az országot a jus gladii alá vetvén, alkotmányát elkobozza s az országot osztrák provinciává degradálja. (István III. pontja.)

Ehhez fogható politikai arcátlanságot nem mutat föl az ezredéves történelem. Egyértelműleg lángol föl a lelkesedés-, hogy a betörők ellen meg kell védeni a fővárost mindenáron. Meg kell erősíteni, sáncokat kell ásni, melyek a védőknek biztonságául, a támadóknak akadályul szolgáljanak. Mikor a jelszó kiadatott, a legelőkelőbb mágnásnők versenyt hordják a földet s tolják a talicskát, a fizetett napszámosokkal egy sorban, — Előrelátható, hogy a rablócsordának kemény munkája lesz, ha a fővárost el akarja foglalni, mert a polgárság fog ellentállani és csak sok vér árán győzhet. A nádor ezt nem akarta, mert félt Jellacsics hadának kudarcától s attól, hogy a, Bécsben kitervezett merénylet sok becses horvát életébe kerülhet. Ezt el kell kerülni; s a fővárost Jellacsics kezére kell játszani.

E célból idegen ezredeket, gyalog- és lovas-csapatokat rendel a fővárosba, hogy a Jellacsics rablóhadának közeledtére ezek a csapatok hiúsítsanak meg minden ellenállást a polgárság részéről s verjék azt le, mielőtt kitor és biztosítsák: Jellacsicsnak a kardcsapás nélkül bevonulást és olcsó diadalt. A belügyminiszter tudta nélkül végzi e becsempészést, melynek gr. Batthyány miniszterelnököt is megnyeri. Mészáros Lázár, ki e csempészés történetét megírja Emlékiratai I. kötetének 305 is köv. lapjain, azt is megjegyzi, hogy midőn ez köztudomásra jutott s a miniszterelnök bűnrészessége kiderült, annak népiszerúsége egyszerre a fagypontra szállott le.

Ez árulás kitervezője a nádor volt, valószínűleg Bécsből kapott utasítás, szerint. Mikor ez meghíusult, nagyon forrónak érezte István a talajt lábai alatt. Szeretett volna menekülni, de Kossuth kiadta a jelszót, hogy itt kell fogni őt, kezesül.

Miután a nádor Jellacsics szemtelen hadüzenetét eltúrte, a minisztériumnak pedig nem volt semmi hatalma, a kormány beadta lemondását. A nádor erre várt és a Jellacsics berontásának napján küldött egy ellenjegyzés nélküli iratot a Háznak, melyben értesíti azt, hogy a kormány lemondását elfogadta s *o maga veszi át az ország kormányát (!)*. Ez annyit jelentett volna, hogy *felelősségrevonhatás nélkül intézi*, minisztérium nélkül az ügyeket, parancsol a seregeknek és aláveti az országot Jellacsics rablóbandájának, melyet bár császári

tábornokok és ezredek vezényeltek, maguk e vezérek is rablóbandának mondtak elfogott leveleikben. A nádor ezen eljárása kissé sok volt s azért Kossuth emelt óvást ellene az elképedt alsóház előtt s kijelenté, hogy visszaveszi lemondását és újra miniszter lesz. A nádor a történekről értesülvén kijelenté, hogy nem akart törvénytelenéget elkövetni s újra Batthyányit bízta meg kormányalakítással, mit a Ház örvendetes tudomásul vett, A célzat világos volt: Kossuthot kellett kiszorítani a kormányból, hogy aztán könnyebben lehessen elbánni az országgal. Hiszen gr. Batthyány minden szeplőtlen becsületessége mellett sem volt az az engesztelhetlen ellensége a bécsi politikának, a többi miniszter langyos ember volt, némelyik egyenesen császári érzelmű, tehát az 1847-iki állapot visszaállítását voltaképen csak Kossuth gátolta volna. meg. A Ház nagyrésze belement volna már abba is, hogy visszacsinálják az 1848-at, s csak a szégyen gátolta őket meg abban, hogy ezt egy horvát rablóbanda előtti meghunyászkodással csinálják.

Az új kormány megalakítása azonban sehogysen sikerült Batthyáynak. Feltételül azt tűzte ki, hogy Jellacsicsot rendelje ki a császár az országból, ezt azonban a bécsi kormány nem volt hajlandó megtenni. Batthyány erre újra lemondott, de a Házban Kossuth felszólítására újra vállalta a kormány-alakítást és egy csomó szürke emberrel állott elő, kik közt a régi kormányból csak a két császári érzelmű Eötvös és Mészáros maradt volna meg. E névsor visszatetszést keltett és felterjesztésére sem került a sor, mert Jellacsics gyors meneteikben hozta bandáját s ellenében nem állott magyar haderő. Már Keszthelyig hátrált a magyar sereg, mikor végre a Risztek kijelentették, hogy tovább nem tűrik a futást. A fővezér, gr. Teleki Ádám eltávozott s a sereg fej nélkül maradt. Erre a hirre Kossuth azt indítványozta, hogy miután a nádor az országnak hivatalánál fogva főkapitánya, menjen le a sereghez és vegye át a főparancsnokságot. Ily értelemben meg is kérték Istvánt, ki vállalván a megbízatást, ismét kijelenté, hogy „ha a nemzetet mindenki meg fogja is csalni, ő halála után is tisztán akarja a maga emlékét fenntartani.

A magyar nemzet leírhatatlan izgalomba jutott ezen események folytán. A lét vagy nemlét kérdése előtt állott s látta, hogy az örökös törvényes álláspont a megsemmisülésre vezet. A horvát rablók már Keszthely felé jártak s a nádor leutazott Székesfehérvárra, hogy ott alkudozzék Jellacsicsal. így fogta fel kötelességét az ország főkapitánya, összes seregeinek hivatalból való fővezére. Sokszoros sürgetéseire, hogy mondják meg már egyszer Bécsben, hogy most mit tegyen, kapja azt az intést, hogy jó lesz, ha Székesfehérvárról elmegy. Mielőtt azonban ezt megtette, találkozót kért Jella-

csicstól, ki már Keszthelyt elérte s a Balaton jobb partján nyomult előre. Biztosította a betörőt becsületszavával, hogy bántatlanul visszabocsátja a hajóról, melyre meghívta. Jellacsics azonban azt a szemtelen választ küldte neki, hogy nem hisz a nádor-főherceg becsületszavának. István ezt is lenyelte s a sereget elhagyva, Bécsbe sietett, szóbeli utasításokért. Ott aztán közölték vele, hogy hagyja el az országot, mert oda teljhatalmú, pallosjogú királyi biztost küldenek. Ez fedte István márciusi javaslatának 3. pontját s miután a kellő fegyveres erő is meg volt, nem tehetett ellene kifogást, sőt maga ajánlotta hgr. Lamberg Ferenc altábornagyot ilyenül. Ezzel visszajött. Budára s összepakolván némi holmiját, szeptember 21-ének éjjelén, szökve elhagyja az országot örökre. Lemondását sohasem küldötte be, az *après nous le deluge* zavarát hagyva a hazára.

Ez István nádor harmadik programmpontjának tökéletes teljesítése. A fővezér megszökik a csekélyszámú hadsereg éléről, helyettest sem hagyva maga után. A király másodszemélye a nádor, éjjel szökik meg, törvényes kormányt sem hagyva az ország élén. Nincs vezér, nincs kormány, az ország tehát az anarchia prédájára van dobva. Ellenben ott van másfél menetnapra a fővárostól a jól felfegyverzett osztrák tisztek által vezényelt nagy hadsereg, s maga a nádor küld Bécsből egy pallosjoggal felruházott királyi biztost, hogy az Kossuthot s a tisztességes hazafiakat minden formaság mellőzésével elfoghassa, felakasztassa, agyonlővesse akár egy-két óra leforgása alatt is. Ez volt az árulások árulása, mit ma már senki sem ismer.

István megszökése hamarosan köztudomásra jutván, bizottságot küldött ki a Ház iratai átvizsgálására. Itt találták meg azt a szörnyű fölterjesztést, melyről fennebb bőven megemlékeztem s melynek 3. pontja szerint küldetett ki Lamberg teljhatalmú királyi biztosul Budapestre, hol a felbőszült nép őt a hajóhídon agyonverte. E szerencsétlen ember vére István lelkén szárad, ki őt javaslatba hozta, a bécsi magyar minisztérium személyzetéből irodai személyzettel is ellátta, de a helyzetről őt behatóan értesíteni elfelejtette. István biztosra vette, hogy az ő eljárása folytán védtelenül álló Magyarország meghódol Jellacsics rablóhadának s a rablóvezér összefogdossa és felakasztatja Kossuth Lajost és párttűtő cinkosait s akkor az 1848-iki törvények megsemmisülnek önmaguktól. Ezek ellen. úgyis ellenszenve volt, mint azt Széchenyi hátrahagyott irataiból látjuk, mert ő is I. Ferenc szellemében lévén nevelve, az 1847-iki, magyar alkotmányt tartotta az igazinak s korlátlan befolyása alatt állott annak a bécsi politikának, melyet leg-hívebben ; gr. Hartig Ferenc államminiszter fejez ki Genesis című ismert művében. Tőle telhetőleg akart István e politiká-

nak szolgálni, de elég határozottsága nem volt arra, hogy teljesen színt valljon bármely oldalon s így kétszínűséggel folytatta-játékát, mi miatt mindkét fél előtt lehetetlenné vált.

1848 szept. 12-én kelt és gr Batthyány által ellenjegyzett iratában így szólott a nemzethez: A király és a haza ellenségeit ellenségeimnek tekintem; az ország törvényeit, alkotmányát, szabadságát minden ellenség ellen erőmhöz képest megvédeni, fönntartani el vagyok határozva, miként azt királyomnak és a nemzetnek esküvel fogadtam s miként ezt, mint nádor és királyi helytartó kötelességemnek ismerem. Mi maradt meg tizenkét nap múlva ebből az esküből és fogadalomból, melyre ekkor oly fennen hivatkozik! Semmi! A szökevény nyomát belepte a por, emlékét a f eledés.

Kossuth ezt írja róla Iratai II. kötetében (269. 1.) Ő sokat vétett a haza ellen, amint hátrahagyott irataiból megtudtuk. Részemről én ezt nem így fogalmaznám meg, mert neki nem volt hazája abban az értelemben, amint Kossuthnak vagy nekünk. A Habsburg-család nemzetközi család volt egészen 1921-ig, ahol trónt nyert, ott volt a hazája, de valóságban sehol sem. Miksa főherceg, mikor mexikói földre teszi lábát, hol előtte sohasem járt Habsburg, mexikói hazájáról beszél s kijelenti, hogy ősei trónját elfoglalni jön. V. Károly magát mindig spanyolnak mondotta, VI. Károly szintén spanyol hazát ismert. Akinek nem volt hazája, az hazaárulást nem követhetett el s így István megítélésében Kossuth másik mondatát fogadhatjuk el, mely így szól: Én rokonszenves részvétellel kísértem elzüllött életét s a helyett, hogy pálcát törnék nevének emléke fölött, bánatos illetődéssel mondom: nyugodjanak békében az életcélt vesztett korán elhunytak porai.

1921 óta lehet Habsburgnak is hazája; értse meg István életének tanulságát az, aki e szerencsétlen országot vallja hazájának, és legyen rendületlenül híve, ha hiszi, hogy ez bölcsője s majdan sírja is lesz, mely ápolja s eltakarja.